

İSLAM BİLGİNLERİNE GÖRE İMÂM MUHAMMED VE ONUN HUKUK METODOLOJİSİNE –EL-HUCCE – BAĞLAMINDA GENEL BİR BAKIŞ

Dr. Ali PEKCAN

A General Survey on *Imam Muhammad* and

His Methodology in the Context of –*al-Huccah*– According to Islamic Scholars

Imam Muhammad b. Hasan Shaybanî who is one of the outstanding figures of the Islamic Law considered most work writer of early Iraq period. From this point of view it is very important to discover his legal methodology which followed in those books. This paper offers his life story and remarks of other scholar about him. Afterward we put his book *al-Huccah ala Ahli'l-Madinah* in the center and focus on his methodological analyses. The work of Muhammed consists of not only dialectic methodology but also methodological materials. The work is very rich information field from this point of view.

Keywords: *Imam Muhammad, al-Huccah, Iraq school, Madinah School, Hanafi School, Dialectik and Methodological System, the relation between hadith (Tradition) and fiqh (Islamic Law)*

GİRİŞ

Konuya başlamadan önce kısaca İmâm Muhammed'in hayatına yer vermek isiyoruz.

İmâm Muhammed eş-Şeybânî, 135/752 yılında Vâsıt şehrinde doğdu. Genç yaşta İmâm Ebû Hanîfe'ye öğrencilik yaptı. Bu yüzden kendisine '*Ebû Hanîfe'nin oğlu*' bile denilmiştî.¹ Onun vefatından sonra, Ebû Yusuf'tan uzun süre fıkıh tedris etti.² Ebû Hanîfe'nin torunu İsmâîl'in (v.212/833) söylediğine göre 20 yaşında iken Kûfe'de kendisine ait bir ders halkası oluşturdu ve fikhî konularda fetvâ vermeye başladı.³ Ebû Yûsuf'un vefatından sonra ise, Irak bölgesinin fıkıh önderi oldu. Kendi anlatımına göre, miras olarak baba-

¹ Saymerî, Ebû Abdillâh, *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Beyrut 1985, s.125; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), Beyrut ts. II, 172; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* (nşr. M. el-Arnâvût- A. el-Arnâvût), Beyrut 1988, II, 412.

² Şîrâzî, Ebû İshâk *Tabakâtül-fukahâ*, s. 62; Kerderî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981, s. 419.

³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), VII, 337; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 174; Kerderî, *a.g.e.*, s. 422; Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, Musul 1954, s. 16, 17.

sından kalan 30 bin dirhemin yarısını dil, diğer yarısını da fıkıh ilmi için harcamıştır.⁴ Hanefî mezhebi ve fıkıh tarihi açısından Şeybânî, Ebû Hanîfe (v.150/767) ve İmâm Ebû Yûsuf'un (v.182/798) görüşlerinin nakledicisi durumunda olmasıyla ön plana çıkar.

İmâm Mâlik'in (v.179/795) yanı sıra Ebû Hanîfe, Süfyan es-Sevrî (v.161/777), Ebû Yûsuf (v.182/798), Mis'ar b. Kidâm, Amr b. Zirr, Mâlik b. Miğvel hadis hocaları arasındadır.⁵ Başta İmâm Şâfiî (v.204/819) ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (v.226/840) olmak üzere, Ebû Süleymân el-Cûzcânî, Hişâm b. Ubeydillâh er-Râzî, Ali b. Müslim et-Tûsî, Amr b. Ebî Amr el-Harrânî, Ahmed b. Hafs el-Buhârî, İsmâil b. Tevbe gibi ünlü bilginler de, kendisinden hadis rivayetinde bulundular. Zamanın sultanına karşı son derece vakarlı bir tutum içerisinde olduğu nakledilen⁶ Şeybânî, çeşitli şehirlerde kadılık yaptı ve en bu görevde bulunduğu Rey şehrinde 189/804'da elli dört yaşında iken vefat etti.⁷ Aynı gün ünlü dil bilgini Kisâî (v.189/804) de vefat etmiştir. Harun Reşîd (v.193/809) bunun üzerine '*Fıkıh ve Lügati aynı günde defnettik!*' diyerek üzüntülerini ifade etmiştir.⁸

İmâm Muhammed, sırasıyla *el-Mebsût (el-Asl)*, *el-Câmiu's-Sağîr*, *el-Câmiu'l-Kebîr ve Ziyâdât*'ı kaleme aldı.⁹ Kendisine nispet edilen diğer eserleri ise şunlardır:

es-Siyeru's-Sağîr, *es-Siyeru'l-Kebîr*, *el-Âsâr*, *el-Muvatta'*, *Hârûniyyât*, *Cürçânîyyât*, *Keysânîyyât*, *Rakkiyyât el-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, *en-Nevâdir* (İbn Rustem rivayeti), *Ziyâdetü'z-Ziyâdât*, *Usûlü'l-Fıkıh* ve *Kitâbü'l-Kesb*.¹⁰

I-İSLÂM BİLGİNLERİNE GÖRE ŞEYBÂNÎ

İmam Muhammed hakkında islam alimlerinin oldukça değerli ifadeleri vardır. Bunlardan bazılarını şu şekilde kaydedebiliriz.

⁴ İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 408.

⁵ İbn Sa'd, a.g.e., VII, 337; Bağdâdî, a.g.e., II, 172; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb fi tehzibi'l-Ensâb*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 219; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ' ve'l-lügât*, Beyrut, ts. (İdâratü't-Tibâ'ati'l-Müniriyye), I, 80; Zehebi, *Târîhu'l-İslâm* (thk. Ömer et-Tedmurî), Beyrut 1990, XII, 358; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, Beyrut ts., IV, 433; a.mlf., *Menâkibu'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyh Ebî Yûsuf ve Muhammed b.el-Hasen* (nşr. M. Z. el-Kevserî - Ebû'l-Vefâ el-Efğânî), Beyrut 1408, s. 79; Kuraşî, Abdülkâdir, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-hanefiyye*, (nşr. M. Hulvî), Riyad 1993, III, 123, 124.

⁶ Saymerî, a.g.e., s.126; Bağdâdî, a.g.e., II, 174; Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut 1988, III, 483.

⁷ Bağdâdî, a.g.e., II, 172; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh* (nşr. M. Y. ed-Dekkâk), Beyrut 1987, V, 340.

⁸ İbn Abdilber, *el-Intikâ fi fedâilü'l-eimme es-selâseti'l-fukahâ* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1997, s. 337-338; Nevevî, a.g.e., I, 81; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Beyrut 1988, II, 408; Kuraşî, a.g.e., I, 43; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), IV, 185.

⁹ Leknevî, *Fevâid*, s. 269, 270.

¹⁰ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), s. 287; İbn Kutluboğa, *Tâci't-terâcim* (thk. M. H. R. Yûsuf), Beyrut 1992, s. 238, 239; Taşköprüzâde, a.g.e., s. 17; İbn Âbidîn, *Ukûd-u Resmî'l-müftî (Mec'muâtü'r-resâil içinde)*, Beyrut ts., s. 15-17; Leknevî, Abdülhayy, *en-Nâfü'l-kebir (Mukaddimetü'l-Câmiü's-sağîr)*, Beyrut 1986, s. 5-66; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 22-24; Kevserî, Muhammed Zâhid, *Bülâğu'l-emânî fi sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, Kahire 1355, s. 60-70; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe* (Çev. Osman Kesioğlu), Ankara 1984, s. 195-205; Şafak, Ali, *İslam Hukukunun Tedvini*, Erzurum 1978, s. 80-96; İbrahim, Muhammed, *Hanefî ve Şâfiîlerde Mezhep Kavramı* (Çev. Faruk Beşer), İstanbul 1989, s. 27-30.

Kendisinden '*el-Câmiu's-sağîr*'i yazan¹¹ Yahyâ b. Ma'în (v.233/847), hadis rivayeti açısından onun "sika olmakla birlikte hadisteki rivayetlerinin az olduğunu" belirtir.¹²

Ahmed b. Hanbel'e (v.241/855) '*Bu fikhî incelikleri kimden aldın?*' diye sorulunca, 'Muhammed b. el-Hasen'in kitaplarından' diye cevap veririr.

'*Kitâbü'l-Emvâl*'in yazarı Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (v.226/840) naklettiğine göre, kendisi 'Muhammed b. el-Hasen'e uğradığında yanında Şâfiî'yi görür ve şunu anlatır: Şâfiî, ona bir takım sorular soruyor, Şeybânî de oldukça güzel cevaplar veriyordu. Şâfiî de onun verdiği bu cevapları hemen yazıya geçiriyordu... Muhammed, onun bu halini görünce, "Eğer ilme çok iştiaak duyuyorsan ona sıkı sarıl!" der ve sonra da ona bir miktar para verir. Ayrıca onun hakkında Şâfiî'nin; "Allah'ın kitabını Muhammed b. el-Hasen'den daha iyi bilenini görmedim" dediği rivayet edilmiştir.¹³

Rivayete göre, Ahmed b. Hanbel (v.241/855), onun hakkında şöyle der:

"Bir konuda şu üç kişinin görüşü bulunursa onlara muhalefet caiz olmaz. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed. Ebû Hanîfe kıyas'ta, Ebû Yûsuf âsâr'da, Muhammed ise Arap dilinde insanların en yetkin olanıydı."¹⁴

Kendisinden çokça faydalanmış ünlü Mâlikî bilginlerinden Esed b. el-Furât'ın (v.212/827); 'Muhammed b. el-Hasen insanların en güzeli ve en iyisi idi' dediği nakledilir.¹⁵

İbnü'l-İmâd (v.1089/1679) ve Zehebî'ye (v.748/1348) göre Şeybânî, zamanının en zekî kimseleri arasında idi.¹⁶ Yine Zehebî'nin belirttiğine göre sade bir yaşam süren İmâm Muhammed, dindarlığı, zühdü ve güzel namaz kılışı ile de tanınıyordu. Muhammed b. Seleme'nin belirttiğine göre Şeybânî, gecesini, bir kısmını ders, bir kısmını ibadet, diğer kısmını da uyku için olmak üzere üçe ayırmıştı.¹⁷ Günlük kıraat virdi, Kuran'ın sekizde biri idi.¹⁸ İlim ve fıkıhta deniz gibiydi.¹⁹ Hanefî bilginlere karşı sert çıkışlarıyla maruf 'Sünen' sahibi Dârekutnî (v.385/995) bile İmâm Muhammed hakkında 'Onun

¹¹ Saymerî, a.g.e., s. 129; Bağdâdî, a.g.e., II, 175; Zehebî, *Siyer*, IX, 135; *Menâkıb*, s. 80; Kuraşî, a.g.e., I, 42; Kerderî, *Menâkıb*, s. 430-433; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 408.

¹² Ebû Hâtım er-Râzî, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1952, VII, 227. [Yahyâ b. Ma'în'in hadis tenkidinde kullandığı özgün lafızların ne anlama geldiği konusunda güzel değerlendirmeler için bkz. Lüknevî, Abdülhayy, *er-Raf'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Beyrut 1987, s. 221 vd.]

¹³ Saymerî, a.g.e., s. 128; Bağdâdî, a.g.e., II, 177; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 360; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 410; Lüknevî, a.g.e., s. 269, 270. [وما رأيت أعلم بكتب الله من محمد بن الحسن]

¹⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 484.

¹⁵ İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 408; Zehebî, *Menâkıb*, s. 80.

¹⁶ İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 408; Zehebî, *el-Iber fi haberi men gaber* (thk. M. Besyûnî Zeğlûl), Beyrut, ts., I, 234; *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 433.

¹⁷ Kevserî, *Bülgü'l-emânî*, s. 57.

[Aynı yerdeki şu bilgi de oldukça manidardır. Anlatıldığına göre, kendisine niçin gecelerini bu şekilde uykusuz geçiriyorsun? diye sorulunca, şöyle cevap vermiştir: "Nasıl uyuyabilirim ki, zira müslümanlar, sanki, "Başımıza bir iş/olay gelirse, onu (Muhammed'e) arz ederiz, o da konuyu çözüme kavuşturur!" diyerek, üzerlerindeki yükü bize yükleyerek uykuya dalmışlardır. Eğer biz uyursak, (Allah korusun) bu, dinin yok olmasına yol açar. İşte bundan dolayı (uyumuyoruz)!"]

¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 362.

¹⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 433.

hadislerini terk edemem!' demekten kendini alamamıştır.²⁰

İbn Hacer el-Askalânî (v.852/1448), *Lisânü'l-Mizân*' adlı eserinde²¹ onun hakkında Ali b. el-Medînî (v.234/848)'nin '*sadûk*',²² Nesâî'nin'nin (v.303/915) '*leyyin*',²³ İbn Adî'nin (v.365/975) '*hadise önem vermezdi*' diye değerlendirmede bulunduğunu söyledikten sonra, *Ahmed b. Hanbel*'in ise kendisinden hadis rivayeti yapmadığı şeklindeki cerh yönü ağır basan bir takım bilgilere de yer vermesi ilginçtir. Zira başta İmâm Şâfiî, Yahya b. Ma'in olmak üzere bir çok ünlü alimin kendisini tevsik ettiği bilinen Şeybânî hakkında, İbn Hacer gibi bir 'denge' insanının bu şekildeki bir değerlendirme yapmasını anlamak pek de mümkün gözükmemektedir.

İmâm Şâfiî, onu her zaman yüceltir, saygı ile anardı. Onun Arap dilinde de yetkin oluşunu ; '*O, dil bakımından insanların en fasih ve belîği idi.*'²⁴ *Öyle ki, birisi onun konuşmasını dinlese, Kur'ân'ın, onun lügati doğrultusunda nâzil olduğunu düşünür!*' diyerek dile getiren Şâfiî'nin, kendisine hocalık yapan bilginleri ifade babında:

(إِن لِّأَعْرِفَ الْأَسْتَاذِيَّةَ عَلَى لِمَالِكٍ ثُمَّ لِمُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ)

"Bana hocalık yaptığını bildiğim iki kişi vardır. Bunlar Mâlik sonra Muhammed b. el-Hasen'dir!"²⁵ dediği rivayet edilmiştir.

İmâm Şâfiî'nin, Şeybânî hakkında ayrıca şunları da söylediği rivayet edilir:

a- "Muhammed b. el-Hasen, görünüşüyle gözü, fesahatiyle kalbi doldurur."²⁶

b- "Allah Teâlâ bana iki kimseyle yardımda bulundu. Hadiste Süfyân b. Uyeyne, fıkhıta Muhammed b. el-Hasen"²⁷

c- "Muhammed b. el-Hasen'den bir deve yükü (*ağırlığınca*) ilim aldım!" "Bütün insanlar, fıkhıta Irak ehlinin, Irak ehli de Kûfe ehlinin, Kûfe ehli de Ebû Hanîfe'nin (*çoluk-çocuğu*) mesabesindedir."²⁸

d- "Muhammed'i ilk gördüğümde, insanlar kendisinin etrafını çepeçevre kuşatmışlardı. Yüzüne baktım, onu, insanların en güzeli... Elbise ve giyişi bakımından en şık olanı olarak gördüm. Ona, hakkında tartışma bulunan bir

²⁰ Zehebî, *Menâkıb*, s. 93.

²¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, Beyrut 1986 V, 121, 122.

²² *Sadûk* terimi, ta'dil lafızlarından olup, hadiste orta derecedeki zayıflığa işaret eder. Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, Ankara 1985, II. Baskı, s.375.

²³ *Leyyin*, cerh lafızlarından birinci mertebeyi ifade eder. Ravisi metruk olmayıp, itibar için hadisleri yazılır. Bkz. Koçyiğit, a.g.e., s. 205.

²⁴ Bağdâdî, a.g.e., II, 175; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 408.

²⁵ Saymerî, a.g.e., s. 128; Bağdâdî, a.g.e., II, 175; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 408.

²⁶ Bağdâdî, a.g.e., II, 176; Kuraşî, a.g.e., I, 43; Zehebî, *Menâkıb*, s. 80.

²⁷ Kerderî, a.g.e., s. 423; Kuraşî, a.g.e., I, 44

²⁸ Şirâzî, a.g.e., s. 62; Zehebî, *Şîyeru a'lâmi'n-nubelâ*, Beyrut 1413, IX, 134; a. mlf., *el-İber*, I, 234; *Menâkıb*, s. 80; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 408; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Beyrut ts., IV, 184; İbnü'l-Esir, a.g.e., II, 219; (Saymerî, *Şâfiî'nin*, 'bir deve yükü ağırlığınca' sözünün, rivayetlerin çoğunda 'erkek deve yükünce' (=vıkra bairin zekerin) olarak kayıtlamasının bilinçli bir ifade olduğunu dolayısıyla sıradan dışı bir deveden daha çok yük taşıyabildiğini, bunun da aldığı ilmin çok daha fazla miktarda olduğunu beyan eder (Bkz. Saymerî, a.g.e., s. 128).

meseleyi sordum. O da kendi görüşünü kuvvetlice savundu... Hakkında tartışma bulunan bir konu kendisine sorulduğunda yüzünde hoşnutsuzluk eseri bulunmayan (sadece) bir kişi gördüm. O da Muhammed'!"

"Allah'ın kitabı ile helal ve haram'ı, nâsih-mensûh ve 'ilel'i Muhammed'den daha iyi bilenini, dil bakımından ondan daha fasihini görmedim... İnsanlar insafli bir değerlendirme yapsalar, bilirler ki, Muhammed gibi birisini asla göremezler..."²⁹

e- "...İnsanlar arasında Muhammed b. el-Hasen'den daha akıllı, daha fakih, daha zâhid, daha vera'lı, daha güzel söz söyleyenini görmedim..."³⁰

f- "...İnsanlar arasında kendisine en çok minnet duyduğum kimse Muhammed b. el-Hasen'dir..."³¹

g- "...Muhammed b. el-Hasen bize (*ilmi konuları*) kendi anlayış düzeyine göre anlatsaydı. Bizler bir şey anlamazdık. O bize, bizim seviyemize göre anlatınca onu, anlamaya başladık..."³²

İmâm Şâfiî'nin bu tutumuna aynen karşılık veren Şeybânî de ona karşı son derece merhamet ve şefkatli idi.³³ Bu hususu İbnü'l-'İmâd şöyle aktarır:

'...Muhammed b. el-Hasen *Rakka*'da kadı iken, Şâfiî'ye çok iyilikte bulunmuş, ona gerek geçimini sağlayacak birçok mal-para; gerekse, ödünç olarak kitaplarını vermiştir. Dolayısıyla Şâfiî mezhebine mensup kimseler, tâ kıyamete kadar Muhammed b. Hasen'in, Şâfiî'ye yaptığı bütün bu iyilikleri hatırlarında tutarak onu rahmetle yâd etmeleri gerekir!'³⁴

İmâm Şâfiî'ye; *'Mâlik'ten hadis aldın. Muhammed b. el-Hasen'le uzun süre arkadaşlık ettin.. Sence hangisi daha fakihdir?* diye soruldu. O da; "Muhammed'dir." dedi...³⁵

İbn Kesîr (v.774/1372) ve Zehebî, Şâfiî'nin şu sözünü naklederler;

"*Muhammed b. el-Hasen'in kitaplarına altmış dinar harcadım. Sonra (bu kitapları) mütalaa ettim. Ve her meselenin yan tarafına (ona ret için) bir hadis yazdım.*"³⁶

İbn Kesîr ve hocası Hâfız el-Mizzî (v.742/1341), İmâm Muhammed'i,

²⁹ Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 175, 176; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 360; *Menâkıb*, s. 80; İbnü'l-'İmâd, *a.g.e.*, II, 409.

³⁰ Zehebî, *Menâkıb*, s. 87.

³¹ Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 176.

³² İbn Müflih, *el-Âdâbü's-şer'iyye ve'l-minehu'l-mer'iyye*, Beyrut, ts., II, 157.

³³ Beyhakî (v. 458/1065), *el-Medhal ilâ's-Süneni'l-kübrâ*, Kuveyt 1404 (thk. M. Z. el-A'zamî), I, 172; Kadı İyâz, *Terîbü'l-medârik*, Tunus 1965, s. 138.

³⁴ İbnü'l-'İmâd, *a.g.e.*, II, 411, 412.

³⁵ İbnü'l-'İmâd, *a.g.e.*, II, 410.

³⁶ Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 142; Saymerî, *a.g.e.*, s. 127; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 80; Zehebî, *Siyer*, IX, 134; *Menâkıb*, s. 80; İsnevî, Cemâlüddîn, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, Beyrut 1996, s. 9; Kerderî, *Menâkıb*, s. 422; Kuraşî, *a.g.e.*, III, 123; İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 184; İbnü'l-'İmâd, *a.g.e.*, II, 412; İbn Müflih, *a.g.e.*, II, 169; (Adı geçen kaynaklarda anlatıldığına göre, İmâm Şâfiî, İmâm Muhammed'e bir mektup yazarak, arasında '*es-Siyeru's-kebîr*'in de bulunduğu kitaplarından birer nüshayı ödünç olarak kendisine göndermesini istemiş, bu isteği gecikince aşağıdaki şiiri söylemiş, bunun üzerine İmâm Muhammed, kitaplardan birer nüshayı ödünç değil, hediye olarak hemen ona ulaştırmıştır."

ومن كان من رآه قد رأي من قبله ----- قل لمن لم تر عين من رآه مثله

لعله يبدئه لأخيه لأخيه لأخيه ----- العلم يتهيأ أهله أن يعموه أهله

Şâfiî'nin hocaları arasında sayar. ³⁷ Ayrıca İbn Kesîr, İmâm Şâfiî ile Ebû Yûsuf'un Hârûn Reşîd'in huzurunda münâzara yaptığı iddiasının da asılsız olduğunu belirterek, Şâfiî'nin İmâm Muhammed'le karşılaştığını, İmâm Muhammed'in kendisini evinde ağırladığını, hatta ona bir miktar harçlık, kitap vb. şeyler vererek ona ikramda bulunduğunu özellikle vurgular ve onu rahmetle anar. ³⁸

Yine İbn Kesîr, fikhî konularda münâzara yapmanın fakîhlerin âdeti olduğunu, birinin Irak'ı diğerrinin Hicâz'ı temsil ettiğini söyledikten sonra ; *"Her ikisi de (içine daldırıldığı halde) kovaların kirletip bulandıramadığı deniz gibidir"* ³⁹ diyerek onlara övgüde bulunur.

Bu iki bilginin, birbirleri hakkındaki bu olumlu değerlendirmelerine karşın, özellikle Şâfiî ekolüne mensup bir kısım biyografi yazarları, ilgili eserlerinde zaman zaman taassuptan kaynaklanan kimi olumsuz değerlendirmelere yer verdikleri görülmektedir. Bunlardan biri de İmâm Şâfiî ile Şeybânî arasında geçtiği söylenen, hangimizin hocası daha üstündür? Mâlik mi Ebû Hanîfe mi? şeklinde özetlenebilecek bir tartışma da yer alır. Bu tartışmaya göre, Şâfiî'nin ısrarlı soruları karşısında Şeybânî'nin *'Mâlik üstündür'* demek durumunda kalmıştır. Bu minvaldeki rivayetleri ele alıp, değerlendiren Kevserî, bu içerikteki rivayetlerin asılsız olduğunu ileri sürerek konuyu etraflıca değerlendirmeye tabi tutar. ⁴⁰

II. ŞEYBÂNÎ'NİN *el-HUCE* 'DE İZLEDİĞİ FIKIH METODOLOJİSİ

Şeybânî'nin bu eseri, elimizdeki kaynakların çoğunda, *'el-Hucce alâ Ehl'l-Medîne'* ismiyle zikredilirken, bazılarında ⁴¹ ise, *'el-Hucec'* (الحجج) ismiyle ifade edilmiştir. Bu eseri, İmâm Şâfiî de *el-Ümm'* adlı eserinde *'er-Redd alâ Ehl'l-Medîne'* adıyla rivayet etmiş, söz konusu bu rivayetteki konuları tek tek ele alıp, değerlendirmiştir. Bunu yaparken bazen Ehl-i Medîne'yi desteklemiş, bazen de Ebû Hanîfe'nin içtihadı doğrultusunda görüş belirtmiştir.

İlk baskısı h.1385 yılında yapılan eser, ikinci kez Seyyid Mehdi Hasen el-Kılânî el-Kâdiri'nin ta'lik ve düzenlemesiyle dört cilt halinde yayınlanmıştır [Älemu'l-Kütüb, Beyrut 1983].

Biz bu bölümde Şeybanî'nin kaynak ve metot bağlamında izlediği hukuk ve hadis metodolojisine dair görüşlerine temas edecek, daha sonra da hukukun genel kavram ve terimleri bakımından onun sahip olduğu görüş ve değerlendirmelere yer vereceğiz.

³⁷ İbn Kesîr, *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfiî* ? (nşr. Halîl İbrâhîm Molla Hâtûr), Riyâd 1992, s. 93.

³⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 81

³⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 82

⁴⁰ Bkz. Kevserî, *Te'nibü'l-Hatib*, s. 349-362.

[Kevserî, ayrıca İmâm Mâlik'in, bazı konularda Ebû Hanîfe'ye yönelttiği ağır tenkit ve değerlendirmelerinin de asılsız olduğunu uzun uzadıya izah eder (Bkz. *Te'nibü'l-Hatib*, s. 203-220)].

⁴¹ Mes. Bkz. Serahsî, *el-Mesûrât*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), I, 169.

A-İMÂM MUHAMMED'E GÖRE KUR'ÂN'IN KAYNAKLIK DEĞERİ

1-İslâm hukukunun ilk kaynağı Kur'ân'dır.

Diğer İslam bilginlerinin de kabul ettiği gibi, İmâm Muhammed de Kur'ân'ın İslam fıkhnın birinci ve en önemli kaynağı olduğunu şu ifadesiyle vurgular;

قول الله عز وجل أصدق من غيره ، قال الله عز وجل...

"...Allâh azze ve celle'nin sözü, bütün sözlerin en doğrusudur. (Nitekim) Allâh Teâlâ, bu hususu ifade sadedinde şöyle buyurur..."⁴²

2- İlmi ve dini konularda kesin bilgi arayışında olunması gerektiğini Kur'ân'a dayanarak kanıtlamaya çalışır. Meselâ bu yöndeki bir örnekte şöyle demektedir.

...وليس ينبغي أن يقضي في مثل هذا بالظنون، وقال الله تعالى في كتابه " ان الظن لا يغني من الحق شيئا " ولا ينبغي أن

يترك يقين بالظن! ولو عمل بالظن في الأشياء ما استقام حكم!!

"...Buna benzer konularda zan'la hüküm vermek doğru değildir. Nitekim Allâh Teâlâ kitabında; '*Zann, gerçeklikten yana bir değer ifade etmez...*' buyurmuştur. Dolayısıyla kesin olarak bilinen şey (yakîn), zan ifade eden şey karşılığında terk edilemez. Eğer, insanın yapıp-ettiği bütün işlerde zan ile amel edilecek olsaydı, hiçbir hüküm doğru düzgün olmazdı?! ..."⁴³

3- Kur'ân ve Sünnet'in hüküm koymada iki temel dayanak olduğunu,

فمن فرق بين المملوك في هذا وبين الحرّ فالأيت عليه بالرهان من كتاب الله عز وجل الناطق
ومن السنة المعروفة...

"...Bu konuda köle ile hür kimseyi farklı değerlendiren birisi, buna dair Allâhın *konusan kitabından* ya da *ma'rûf sünnet*'ten (kendisini destekleyen) bir delil/kanıt getirsin!..."⁴⁴ şeklinde ifadelendirir.

Diğer taraftan dinî konularda delile ve kaynaklara dayanmaksızın hüküm vermenin caiz olmadığını "...*Herhangi bir delil/kanıtı dayanmadan ileri sürülen bir iddia, davacının lehine bir hüküm ifade etmez...*"⁴⁵ diye dile getirirken, bir başka yerde de, bu minvalde şunları söyler;

"...Bu, sizin herhangi bir kanıt/delil, bürhân ya da eser'e dayanmaksızın ileri sürdüğünüz (kuru) bir iddiadır. Eğer, insanların bu şekilde davran-

⁴² Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 382.

⁴³ Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 97.

⁴⁴ Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 322.

⁴⁵ Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 563.

malari caiz olursa, (bu), onlardan herbirinin, delilsiz görüş ileri sürme ri(nin cevazı) anlamına gelir..."⁴⁶

4-Şeybânî, Kur'ân'daki bazı ifadelerin anlaşılmasında zaman zaman müfessirlerden de yararlanır.

Bundan da anlaşılır, daha erken dönemde *fıkıh* ile *tefsir*, ayrı birer bilim dalı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bunu ifadeler sadedinde Şeybânî şöyle demektedir:

... (الحج أشهر معلومات) ففسرها المفسرون بأنها شوال وذوالقعدة وعشر من ذي الحجة فهذه أشهر الحج...

a) "...Hacc, bilinen aylar(da)dır. Müfessirler bu ayları; Şevval, Zül ka'de ayları ile Zülhicce'nin (ilk) on günü olduğu şeklinde tefsir ederler. İşte bu aylar hacc aylarıdır..."⁴⁷

b) Hacc konusunu işlerken, *hedy* kurbanı bölümüne gelince, hedy'in mutlaka Kabe'ye ulaşması gerektiğini, sadece harem bölgesine ulaşmasının yeterli olmadığını söylerken, ayetteki (بالغ الكعبة) ifadenin zahiri anlamının bunu gerektirdiğini söyler.⁴⁸

Fıkhi değerlendirmelerinde Tefsircilerin görüşlerine de zaman zaman yer veren⁴⁹ Şeybânî' meselâ, bir ayetin tefsirinde de müfessirlerin önderi sayılan İbn Abbas'ın görüşüne yer vererek şöyle der:

... (وعلی الذین يطيقونه...) ففسرها عبد الله بن عباس: يطوقونه فدية طعام مسكين

"...İbn Abbâs (r.a.), '(-Fidyeye vermeye güç yetirenlere) ayetini, '...Miskin(ler)i doyuracak fidyeye sahip olanlara...' şeklinde tefsir etmiştir.⁵⁰

Bir başka konuda yine tefsir'e dair görüşlerden yararlanarak der ki;

... وكذا لك بلغنا في تفسير هذه الآية "وامرأة مؤمنة ان وهبت نفسها..." وروي في تفسير هذه الآية أنها خاصة للنبي...

c) "...Mü'min bir Kadın, kendini Nebî'ye hibe eder de Nebî de onunla evlilik yapmayı isterse, Bu, -diğer müminler'in dışında- sadece sana caiz olur..." ayeti hakkında bize de aynı yönde bir *tefsir* ulaşmıştır. Öte yandan,

⁴⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 568, 569.

⁴⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 386.

⁴⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 196.

⁴⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 325.

⁵⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 398.

bu ayetin *tefsiri* hakkında, mehirsiz olarak evlenmenin, sadece Peygamber'e özgü (hâss) olduğu yönünde bir bilgi de rivayet edilmiştir...⁵¹

d) el-Hucce'de, '*küçük çocukların evlendirilmesi*' konusunu işlerken Medîne Ehli'ne hitâben, "Allâh Teâlâ'nın; '*Sana Kadınlar hakkında sorarlar...*'⁵² ayeti hakkında ne diyorsunuz? Bize anlatın bakalım!" dedikten sonra, ayetteki (لَا تَزَوِّجُوهُنَّ) ifadesini, müfesssirlerin, (لَا تَزَوِّجُوهُنَّ) şeklinde tefsir ettiklerini, daha sonra da Medîne ehli'nin, "Bu bir *tefsir*dir, *tenzîl* değildir!..." dediklerini naklederek, onların, müfesssirlerin bu yöndeki yorumunu beğenmediklerini ima eder.⁵³

Tenzîl ile *tefsir* arasında ilk kesin ayırım, belki de Medînelilerin bu itirazında gizlidir. Bu itiraza göre, *tefsire* itiraz mümkün iken, vahyin bizzat kendisini ifade eden *tenzîl*'e itiraz etmek caiz değildir. Dolayısıyla, Medîne'li bilginler, Iraklıların ayetteki anlamın tespitinde naklettikleri tefsire katılmadıklarını açıkça söylemekten çekinmemişlerdir.

e) Şeybânî, kimi zaman değişik Kur'ân kıraatları da -özellikle *İbn Mes'ûd'un okuyuşunu*- zikrettiği olur. 'وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ' *Hacc ve Umre'yi Allâh için tamamlayınız!*⁵⁴ ayetini; 'وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ إِلَى الْبَيْتِ' " *Hacc ve Umre'yi Ka'be'ye varıncaya kadar Allâh için tamamlayınız*" şeklinde okumuş olduğunu zikreder.⁵⁵

B-İMÂM MUHAMMED'E GÖRE SÜNNET/HADİS'İN HUKÛKÎ DEĞERİ

Şeybânî'ye göre doğal olarak Kur'ân'dan sonra hukukun ikinci kaynağı Sünnet'tir. Onun bu hususu diğer eserlerinde olduğu gibi el-Hucce'de de sıklıkla dile getirdiğini görmekteyiz. Biz burada Şeybânî'nin Sünnet/hadis konusunda sahip olduğu tüm görüşleri değerlendirmeyecek, sadece hukûkî/fikhî tartışmalarda sünnet verilerinden nasıl yararlandığı ve diyaloglarında nasıl güçlü bir argüman olarak kullandığını göstermeye çalışacağız.

İmâm Muhammed'in, Sünnet ve hadis konusunda kullandığı terim ve kavramlara bakıldığında, Onun bu kullanım ve değerlendirmelerinde, haberlerin epistemolojik değerine büyük önem verdiğini, kendi görüşüne dayanak olarak kullandığı hadis/sünnet ve âsâr'ın mümkün olduğunca '*yaygın=meşhûr*', '*bilinen/tanınan=ma'rûf*' diye nitelediği haberler olmasına dikkat ettiği, bu yönde bir çaba içerisinde olduğu görülür. Biz de konuyu, onun kullandığı hadis terimleri ve kavramlarını başlık yaparak işlemek istiyoruz.

⁵¹ Şeybânî, *el-Hucce*, III, 423-425.

⁵² Nisâ (4), 127.

⁵³ Şeybânî, *el-Hucce*, III, 144.

⁵⁴ Bakara (2), 196.

⁵⁵ Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, II, 188.

1-) HADİS TERİMLERİ VE KAVRAMLARI

Eserin hadis ile ilgili değerlendirmelerinin yoğunlukla bulunduğu yerlere baktığımızda en çok kullanılan terimlerin *sünnet*, *hadis* ve *eser* olduğunu görürüz. Halen, ilim dünyasında da, *sünnet* teriminin tarihî olarak çıkışı ve taşıdığı anlam üzerine birçok değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu tartışma ve değerlendirmeleri bir tarafa bırakıp *el-Hucce*'yi merkeze alarak söyleyecek olursak, Şeybânî'nin, *Sünnet* sözcüğünü, ona herhangi bir nispette bulunmaksızın '*es-Sünne*' şeklinde yalın olarak zikrettiğini belirtmeliyiz.⁵⁶ *Sünnet* ile *âsâr* terimlerini birlikte andığı da olur.⁵⁷ Ancak, *Sünnet* sözcüğünü, *Kitap* sözcüğüyle birlikte (*Kitap ve Sünnet* şeklinde) çok az kullanmaktadır.⁵⁸ *Sünnet* terimini sadece bir yerde, '*resmî yargı kararı olan uygulama*' anlamında kullanır. Bu kullanımını da bir olaya dayandırır. Bu olaya göre Hz. Ebûbekir, dedenin mirâsı konusunda, dedenin baba gibi değerlendirilmesine hükmetmişti (*kadâ*). Daha sonra insanlar, onun vefatından sonra bu yargı kararını unutmışlar bir ölçüde kafa karışıklığı ortaya çıkmıştı. İşte İmâm Muhammed, bu uygulamayla ilgili olarak '*medatî's-sünne*' sözünü kullanmıştır.

a) Ma'rûf /Müstefiz nitelikli Sünnet/hadis/âsâr:

Şeybânî'nin, güçlü, sağlam ve güvenilir nitelikteki haberler için kullandığı en yaygın tabir, '*ma'rûf*' diye nitelendirdikleridir. Bu nitelemesini, hadis kelimesine, bazen '*kesîr*' (=çok)', bazen '*meşhûr*'(=yaygın), bazen da '*müstefiz*'(=yaygın olarak bilinen) sıfatını ekleyerek, daha da açtığını görmekteyiz⁵⁹. Meselâ, onun şu sözünü, *meşhûr hadis*'in tanımı olarak kabul etmek mümkündür.

...أليس هذا الحديث المشهور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم الذي لا يقدر علي رده أحد?...⁶⁰

"Bu, Rasûlullâhtan, hiçbir kimsenin reddemeyeceği nitelikte aktarıldığı bilinen (*meşhûr*) bir hadis değil midir?..."⁶⁰

Ma'rûf hadisi ise, ...الحديث المعروف الذي لا يشك فيه عن النبي...

"...Muhammed b. el-Hasen der ki; Rasûlullâh'tan (s.a.s.) geldiğinde en küçük bir kuşkunun bulunmadığı *ma'rûf* hadiste..."⁶¹ şeklinde tanımlar.

⁵⁶ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 45, 343, 379, 345; II, 144, 252, 399, 601, 620; III, 388, 301; IV, 71, 82, 322.

⁵⁷ Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 225, 222, 316.

⁵⁸ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, II, 623; III, 500.

⁵⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 3 [Bu kavramın geçtiği metin: (... وقد بلغنا أن رسول الله...حديث مستفيض معروف.)] şeklindedir. Benzeri bir kullanım da *el-hadisü'l-müstefiz* biçimindedir. Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, II, 428.]

⁶⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 309.

⁶¹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 671.

Ma'rûf ve *meşhûr* nitelikli bir hadis'e bu nitelemeyi, her iki bölgenin üzerinde ittifak ettiği hadisler için de kullandığı görülür. Örneğin şöyle der:

...وهو حديث معروف مشهور قد رواه أهل العراق وأهل الحجاز...

"...(Bu) hadis, *ma'rûf* ve *meşhûr*dur. Nitekim onu, hem Ehl-i Irak hem de Ehl-i Medîne rivayet etmişlerdir..."⁶²

Ma'rûf Sünnet/hadislerin herkes tarafından bilinmesi gerektiğini şu sözüyle dile getirir.

ما كنت أظن أن أحدا ينسب الي فقه يجهل مثل هذا...

"...Fıkıhla ilgisi olan hiçbir kimsenin, bunun benzeri bir konu hakkındaki ilgili rivayetleri bilmeyeceğini zannetmiyorum!..."⁶³

Bir başka vesile ile bu konuya temasla şöyle demektedir:

...ولقد جاءت الآثار في ذالك والناس يجمعون عليها أن من أكل ناسيا أو شرب ناسيا فأنما ذالك طعمة أطعمها الله

اياه وسقاه...

"...Bu konuda bütün insanların üzerinde icmâ ettikleri çok sayıda eser rivayet edilmiştir...(Buna göre), 'Oruçlu iken unutarak yiyip içen kimsenin bu yemesi ve içmesi Allâh Teâlâ'nın ona bir ikramıdır..."⁶⁴

Bazı hadis rivayetlerini ise, *ma'rûf* ve *meşhûr* olmadığı gerekçesiyle reddeder. Meselâ: adı geçen eserinin Kur'ân'daki secde ayetlerinden bahsettiği bölümünde; Ebû Hanîfe'ye göre Hac Sûresinde bir tek secde ayeti bulunduğunu, Medîne Ehline göre ise, bu suredeki secde ayetlerinin sayısının iki olduğunu belirttikten sonra şöyle bir ifade kullanır:

"Hz. Ömer'den bu şekilde rivayet edilmiş olmasına karşın, "Bize göre amel, bu şekilde değildir." Zira, bu rivayeti Hz. Ömer'den (r.a.), Mısırlı bir şahıs yapmıştır. Eğer bu, Hz. Ömer'e ait olduğu *meşhûr* ve *ma'rûf* bir uygulama olsaydı, Ömer'le birlikte Medîne'de bulunanlar ile çevre bölgelerden oraya gelen öteki (kimseler/bilginler) bunu bilirlerdi. Ve böylece onun bu uygulaması, *meşhûr* ve *ma'rûf* olurdu..."⁶⁵

⁶² Şeybânî, *el-Hucce*, II, 614.

⁶³ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 406.

⁶⁴ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 392.

⁶⁵ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 226.

b) Sahîh Hadis:

Şeybânî'nin, *sahîh hadisi*; 'güvenilir râvilerin yaptığı rivayet' olarak tanımladığını onun şu sözünden çıkarmak mümkündür.

... قد جاء في هذا أثر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم روثه الثقات...

"...Bu konuda Rasûlullâh'tan (s.a.s.), *sika râvilerin* naklettiği bir *eser* rivayet edilmiştir..."⁶⁶

Eserin, '*namazda yanılma-unutma ve hata etme bâbında*' konuya ilişkin rivayetleri değerlendirirken, râvilerin mutlaka *sika ve me'mûn* olması gerektiğini belirterek rivayetler konusunda titiz davranılması icap ettiğine dikkat çeker.

c) Âsâr-ı Muhtelif'e karşı tutumu:

Şeybânî'ye göre haber, tercih edilecek biçimde baskın, yaygın ve bilinen bir nitelik düzeyine ulaşmamışsa, o zaman o haber ve rivayeti '*muhtelif*' diye nitelemektedir. Bu durumda farklı haberlerden birini tercih eder.

... قد جاءت في هذا آثار مختلفة وأحب البنا أن لا تركي (زكاة مال اليتيم) حتى يبلغ...

"...Bu konuda bize farklı haberler ulaşmıştır. Bunlardan bize hoş geleni, 'Yetim'in sahip olduğu maldan, -*kendisi baliğ oluncaya kadar*- zekâtın alınmamasıdır..."

Yine Şeybânî'ye göre, bir konuda iki farklı rivayet bulunuyorsa, bunlardan hakka en yakınını/benzeyenini seçmek en uygun yoldur. Bunu ifadesi şu şekildedir:

... إنما ينبغي إذا جاء الحديثان المختلفان أن ينظر الي أشبهها بالحق فيأخذ به ويترك ما سوي ذلك ، ...

"...(Bir konuda) iki farklı hadis rivayet edilirse, bunlar dan hakka en çok benzeyenini tespit edip onu almak, ötekilerini bırakmak en uygun yoldur..."⁶⁷

d) Belâğ terimi: (...بلغنا عن...) ⁶⁸

Erken dönem hadis ve fıkıh kaynaklarında sıkça rastladığımız, -örneğin İmâm Mâlik'in Muvatta'ındaki-⁶⁹ *belâğ* nitelikli rivayet tekniğine Şeybânî'nin

⁶⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 377.

⁶⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 332.

⁶⁸ Bu terim, başta İmâm Mâlik'in ve diğer hadisçilerin sıklıkla kullandığı bir ifade olup, rivayetin kesinliğini göstermeyen bir anlam içeriğine sahiptir. Bkz. Abdullah Aydın, "Belâğ", *DİA*, V, 388.

eserlerinde de rastlamak mümkündür. Şeybânî, bu tür rivayetlerin çoğunu sahabeden, bir kısmını da Rasûlullâh'a dayandırarak yapar.⁷⁰ Sahâbe'den yaptığı rivayetler arasında şunları zikretmek mümkündür:

Hız. Ebûbekr (v.13/634),⁷¹ Hız. Ömer (v.23/643),⁷² Hız. Osman (v.35/655),⁷³ Hız. Ali (v.40/660),⁷⁴ Hız. Âişe (v.58/677)⁷⁵, Hız. Fâtıma (v.11/632)⁷⁶, Abdullah b. Ömer (v.74/693)⁷⁷, Abdullah b. Abbas (v.68/687)⁷⁸, Abdullah b. Mes'ûd (v.32/652)⁷⁹, Enes b. Mâlik (v.93),⁸⁰ Ebû'd-Derdâ (v.32/652),⁸¹ Muâz b. Cebel (v.18/639),⁸² Abdullah b. Amr b. el-Âs (v.63/682).⁸³

Tâbiünden ise, Kâdî Şurayh (v.78/697),⁸⁴ Âmir eş-Şa'bî (v.103/721)⁸⁵ gibi hadis otoriteleri bulunmaktadır.

e) Ahberanâ terimi :

(أحيرونا مالك بن أنس) biçiminde rivayetlere de yer verir.⁸⁶ Bir yerde ise, Medîne Ehline hitâben ; أحيرونا بذلك فقيهم مالك بن أنس 'Bunu bize, fakîhleri Mâlik b. Enes haber vermiştir'⁸⁷ ifadesini kullanır.

f) Mürsel Hadis;

Şeybânî, Medîne Ehline karşı delil getirirken, bazı hadislerin 'mürsel' nitelikte oluşuna işaret ettiği de olur.

قيل لهم: انما يروي هذا عن مالك بن أنس مرسل عن سعد (بن أبي وقاص) ولم يستنده هو ولم يروه عن احد...⁸⁸

⁶⁹ Hamdân, Nezîr, *el-Muvattaât li'l-İmâm Mâlik*, adlı eserinde bu tür rivayetlerin sayısının 61 olduğunu belirtir ki, *Muvatta'*'ın hacmine göre bu sayı, önemli bir oranı ifade eder (Bkz. Beyrut 1996, s. 196).

⁷⁰ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 61, 195, 215, 217, 323, 382, 429, II, 424, 467, 468, 475; III, 95, 99, 177, 327-329, 447, 455, 462; IV, 234.

⁷¹ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, I, 1, 107; III, 445.

⁷² Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, I, 281, 289; II, 283, 357; III, 156; IV, 258.

⁷³ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, II, 772.

⁷⁴ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, I, 308, 320, 368, III, 9; II, 125; IV, 268, 347.

⁷⁵ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, II, 747; III, 457.

⁷⁶ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, III, 457.

⁷⁷ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, II, 511; IV, 63.

⁷⁸ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, I, 281; III, 10, 390.

⁷⁹ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, I, 274, 369; II, 357.

⁸⁰ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, I, 281.

⁸¹ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, III, 10.

⁸² Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, III, 500.

⁸³ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, II, 772.

⁸⁴ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, III, 97.

⁸⁵ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, III, 97.

⁸⁶ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, I, 33, 114, 158, 106, 117, 192, 212, 283, 292, 293, 353; II, 50, 52, 105, 107, 64, 165, 166, 169, 229, 23, 299, 316, 368, 404, 472, 473, 600, III, 111; IV, 61, 299.

⁸⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 343.

"...Onlara denir ki; 'Bu hadis, Mâlik b. Enes'ten, o da Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan *'mürsel'* olarak rivayet edilmiştir. (Mâlik) onu, herhangi bir kim-seden almak suretiyle aktarmamış, *'müsned'* olarak ta zikretmemiştir..."⁸⁸

Şeybânî'nin bu ifadesi iyi okunur, daha yakından tahlil edilirse, *'mürsel'* ve *'müsned'* terimlerinin karşıt lafızlar olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

2-) HADİSLERİN ANLAŞILMASI

İmâm Muhammed, bazı hadislerin açıklamanya ihtiyaç duyduğunu belirtirerek, onların kendince izahını ve yorumunu yapar. Bunu ifade sadedinde şunu söyler:

...فإنما تفسر حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم عندنا

"...Bize göre (söz konusu) hadisin tefsiri şu şekildedir..."⁸⁹ Bu formdaki ifadeleri oldukça çoktur..."⁹⁰

Şeybânî, bazı hadislerin tefsire ihtiyaç duyacak derecede kapalı ifadeler taşıdığını, bunların açıklanmasında acele davranmak yerine, konuyu zamana bırakmak gerektiğini, eğer konu hakkında yeni bilgi ve verilere ulaşırsa, bunlar ışığında hadisin yeniden yorumlanmasını önerir. Meselâ, bu bağlamda onun şu sözünü hatırlamak mümkündür.

...بل قد جاءت فيه الآثار مبهمة ولا تفسر في هذا فهي عندنا علي حمتها حتي تأتي البينة بنفسيرها...

"...Bu konu hakkında rivayet edilen eserler, herhangi bir açıklaması olmayan kapalı ifadelerden oluşmaktadır. Bize göre bunlar, kendilerini açıklayıcı bir belge/veri gelinceye kadar kapalı (*mücmel*) olarak bırakılır..." demektedir.

Şeybânî'nin bu sözünden hareketle onun, *'mücmel'* (*müphem*) ve *'tefsir'* [daha doğrusu *'müfesser'*] kavramlarını birbirinin mukabili olan lafızlar biçiminde değerlendirdiğini söylemek mümkündür.⁹¹

Bazen Medîne Ehlinin bir takım hadislerle getirdikleri yorumlara katılmaz. Bunu şu şekilde dile getirir:

⁸⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 220.

⁸⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 509.

⁹⁰ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, II, 84, 85, 86, 683, 687, 688, 689.

⁹¹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 164.

فمن فسر لكم على ما وصفتكم!... وما كان روي في هذا حديثا مفسرا - كما فسرتموه - عن النبي... ولو كان عندكم في ذلك حديث مفسر عن النبي... أو عن أحد من أصحابه لاحتججتم به...

"...Belirttiğiniz biçimde size *tefsir* yapan kimdir?! ... (Eğer böyle bir şahıs varsa), bu kimse, konu hakkında -sizin hadis'i yorumladığınız şekilde- açıklayan bir tek hadis bile rivayet etmiyor! Şayet yanınızda bu konuya ilişkin Rasûlullâh'tan ya da Onun ashâbından *tefsir* edici nitelikte bir hadis olsaydı onunla delil getirirdiniz!..."⁹²

Bu sözden anlaşılan, bir kural da hadislerin, birbirlerini açıklayıcı oldukları gerçeğidir. Dolayısıyla, bir konuda sağlıklı bir sonuca ve hükme ulaşmak için, hadisleri mukayeseli olarak değerlendirmeye tabi tutmak gerekir.

فإنما تفسر هذا الحديث... عن ابراهيم النخعي أنه فسر حديث "البيعان بالخيار ما لم يتفرقا" علي هذا وما يدلکم علي أن هذا الحديث ليس معناه علي ما تقولون حديث عمر بن الخطاب رضي الله عنه المعروف المشهور، وهو كان أعلم بحديث رسول الله

...
"...Bu hadisin *tefsiri*, İbrâhim en-Nehaî tarafından yapılmıştır. Şöyleki, 'Akit yapan taraflar, birbirlerinden/ ya da akit meclisinden ayrılmadıkça muhayyerdirler.'⁹³

İmâm Muhammed, hadisin açıklanması ve anlaşılması için '*tefsir*' terimini kullanırken, bununla aynı anlama gelebilecek '*ma'nâ*' terimini de kullanır. Örneğin, eserinin '*akitte muhayyerlikler*' bölümünde şöyle demektedir;

... قالوا ؛ ليس هذا في الحديث ولكن معناه هذا عندنا . قيل لهم : لقد أخطأتم ، عندنا المعني في هذا؟...

"(Medîne Ehli); 'Bu anlam, hadiste bulunmamakla birlikte, bize göre bu şekildedir" derler. Onlara denilir ki; "Hata ettiniz, bize göre bunun (doğru) anlamı; *taraflar, akit üzere yaptıkları konuşmayı kesmedikleri sürece muhayyerdirler*'"⁹⁴ şeklinde olmalıdır.

a-) Hadislerin doğru olarak anlaşılması için Arap dilinden delil getirmesi:

İmâm Muhammed, hadisin doğru anlaşılmasını sağlamak için, sadece rivayetlerin naklediliş yönlerini ve biçimlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmekle yetinmez, bazen Arap Diline başvurarak dilbilimin alt disiplinle-

⁹² Şeybânî, *el-Hucce*, II, 514.

⁹³ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 690.

⁹⁴ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 683.

rinden de yararlanır.

Örneğin, "Yer altından çıkarılan altın ve gümüş madenlerden (*rikâz*) zekât verilir-verilemeyeceğini" tartışırken, Peygamberimizin hadisinde geçen, '*rikâz*' kelimesinin iştikâkı hakkında şunları söyler;

انما الركاظ ما وجد في المعدن وانما المال المدفون جعل نظير المال يستخرج من المعدن. هذا أمر لم يكن أرى أن أهل

المدينة يخالفونه من كلام العرب انما يقال ؛ (اركز المعدن) يعنون أنه استخرج مال منه كثير...

"...Rikâz, sadece (*yer altında*) maden olarak bulunan şeydir. Yer altında gömülü olan mal, yeraltından çıkarılan (*gömülü olmayan normal*) mal gibi kılınmıştır. Bu husus, Arap dilinde kullanılan, (*dolayısıyla*) Medîne Ehli'nin de itiraz edip karşı çıkacaklarını sanmadığım bir şeydir. Meselâ dilde şöyle denilir: (أَرَكِزَ الْمَعْدِنِ) bunun anlamı, 'kendisinden çok mal çıkarıldı'⁹⁵ demektir..."⁹⁶

b-) Râviyi, bilinen ismiyle değil de müphem (*belirsiz*) olarak zikretmesi:

Şeybânî, bazan hadis râvilerinin adını anmak yerine onun taşıdığı '*ta'dîl*' vasfını zikretmekle yetinir. Bu araştırmaya değer bir konudur. Ancak bu çalışmanın sınırlarını aşan bir mahiyete sahip olduğu için konuya sadece dikkat çekmekle yetiniyoruz.

... قال أخبرنا الثقة ... Sika birinin bize haber verdiğine göre...⁹⁷

Bir başka yerde ise, "...Bu konuda ... قد جاء في هذا آثار مختلفة فأخذنا في ذلك بالثقة. ... Bir başka yerde ise, farklı rivayetler (*âsâr*) gelmiştir. Biz bu konuda sika raviler aracılığıyla gelenleri alırız..."⁹⁸

3-) HADİS'TE NESH:

Hadis'te nesh konusu, fıkıh usûlünde özellikle '*deliller arası teâruz'un giderilmesi*' başlığı altındaki değerlendirmelerde özel bir yer tutar. Bu nedenle hadislerden hüküm çıkarmada, olası nesh olayının bilinmesi oldukça önemlidir. Şeybânî de *el-Hucce* adlı eserinde bu noktayı özellikle dikkate almış, Kur'ân ve Sünnet nasslarının anlaşılması, yorumlanması, hukuki çıkar-

⁹⁵ Bkz. Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, "r.k.z." md.

⁹⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 432.

⁹⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, III, 60. (Muhakkık Ebû'l-Vefâ el-Efğânî, bu müphem râvinin, Tahâvî'nin de kendisi aracılığı ile rivayette bulunduğu Esed b. Amr el-Becelî olabileceğini kaydeder).

⁹⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 166.

rimlarda kaynaklık değerinin araştırılmasında nesih gerçeğini göz önünde bulundurmıştır.⁹⁹

4-) Hadisler arası tercih:

a) Şeybânî'nin, ele aldığı konu hakkında farklı rivayetler bulunursa, bunlar arasından kendince ağır basan rivayeti kendi görüşüne dayanak olarak kullandığını görmekteyiz: Meselâ o şöyle demektedir:

...وهذا أوثق الحديثين عندنا وأشبههما بما جاء عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال...

"...Bize göre bu, iki hadisten en güvenilir olanı, Rasûlullâh'tan (s.a.s.) yapılan rivayete de en çok benzeyenidir..."¹⁰⁰

b) Ma'rûf/meşhûr nitelikte bulunanlara aykırı olarak gelen rivayetlerde tek ravisi bulunanı dikkate almaz. Meselâ: Medîne Ehliyle yaptığı fikhî içrikli diyaloglarından birinde bu hususa işaretle '*Namazda meydana gelen unutmama ve yanılmanın namaza etkilerini*' tartışırken, Medîne Ehlinin konu hakkında bir tek Sahâbî'nin rivayetini delil olarak kullanmalarına karşı şöyle der;

...قيل لهم: أفقيل هذا بترك السنة والآثار المعروفة بقول رجل (عبد الله بن بحينة) لا يروي عنه غير حديث واحد...

"...Onlara denir ki, (*sizin bu görüşünüzü*), Sünnet ve ma'rûf âsâr'ı bırakıp, kendisinden sadece bir hadis rivayet edilen Abdullah b. Buhayne'nin sözüne dayanarak mı kabul edelim?!..."¹⁰¹

C- İCMÂ'¹⁰²

İmâm Muhammed'in el-Hucce adlı eseri, erken dönem fıkıh kaynaklarının en önemlilerinden birisi sayılabilir. Bu yapıtta *icmâ'* kavramına da atıfta bulunmaktadır. Başta müsteşrikler olmak üzere kimi araştırmacılara göre, sistematik olarak *icmâ'* kavramını ilk ortaya atan İmâm Şâfiî'dir. Kanaatimize göre, Şeybânî'nin üzerinde durduğumuz bu eseri böyle bir tespitin doğruluğunu zayıflatmaktadır. Eserin kaleme alınışı muhtemelen İmâm Şâfiî'nin eserlerinden sonradır. Bununla birlikte, Şâfiî'nin İmâm Muhammed'den ders aldığı, fikhî araştırmalarında onun eserlerinden yararlandığı düşünüülürse, Şeybânî'nin, başta '*icmâ'*' olmak üzere birçok kavramı İmâm Şâfiî'den daha önce kullandığını söylemek hatalı olmaz diye düşünüyoruz.

⁹⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 257.

¹⁰⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 238.

¹⁰¹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 225.

¹⁰² Genel ve yerel/bölgesel *icmâ'* terimlerinin çıkışı ve sonraki dönemlerde ne anlama geldiği hakkında şu çalışmalara bakılabilir. Ekrem Keleş, *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcma*, Ankara 1995 (Basılmamış doktora tezi); Ali Pekcan, *Dört Mezhep İmamına göre İcma'nın Huccet Oluşu*, Konya 1991 [Basılmamış yüksek lisans tezi]; Bilal Aybakan, *Fıkıh İliminin Oluşum Sürecinde İcma*, İstanbul 2003.

Aşağıdaki alıntılardan da açıkça anlaşılacağı üzere Şeybânî, daha son raki dönemlerde üzerinde tartışılacak olan *genel icmâ'* teorisini Şâfiî'den önce ele almış ve bu kavramı fikhî içerikli münazaralarında güçlü bir argüman olarak kullanmıştır. Aynı zamanda onun, '*genel icmâ'*' kavramının yan sıra '*bölgesel icmâ'*'dan da bahsettiğini müşahade etmekteyiz.

Örneğin, Cemre-i Akabe'den (büyük şeytan'ı taşlamadan) sonra av yapan ya da tıraş olan kimseye, *-güzel koku sürme ve cinsel ilişkide bulunmanın dışında-* her şeyin mübah olduğuna dair konuyu işledikten sonra Şeybânî; ... هذا الأمر مجمع عليه... "..."Bu, üzerinde icmâ' edilen bir konudur..."¹⁰³ derken, 'icmâ'' terimini özellikle kullanması oldukça dikkat çekicidir. Bu terimin tenik anlamda kullanıldığının bir diğer örneği de şudur:

...وهذا الأمر المجمع عليه عند الفقهاء...

"...Üzerinde fukahânın ittifakının bulunduğu bu konu..."¹⁰⁴

Onun buna benzer bir başka ifadesi ise şöyledir.

وهكذا قال أبو حنيفة، وقلنا هو المجمع عليه الفقهاء...

"...Ebû Hanîfe'nin görüşü bu şekildedir. Bizim görüşümüz *-ki bu konuda fukaha ittifak halindedirler-* ise,..."¹⁰⁵

Şeybânî'nin şu ifadeleri daha da açıktır.

...، أجمع المسلمون جميعاً لاختلاف بينهم في القولين كافة أهل الحجاز وأهل العراق علي أن ليس في أقل من عشرين ديناراً من الذهب صدقة...

"...Yirmi dinar altından daha az değerdeki paralara zekat düşmediği hususunda Müslümanların tümü, yani Hicâz ile Irak Ehlinin tamamı görüş birliği içerisinde dirler."¹⁰⁶ s

وقد اجمع أهل العلم جميعاً '...İlim Ehli'nin tamamı icmâ etmiştir ki,..."¹⁰⁷

Hadis-İcmâ' ilişkisi

Hadislerin sübutunun tespitinde kullanılan dayanaklardan birisi de, ilgili hadisin kabulü konusunda icma'nın var-olup-olmadığı meselesidir. Bu

¹⁰³ el-Hucce, II, 396.

¹⁰⁴ Şeybânî, el-Hucce, II, 443.

¹⁰⁵ Şeybânî, el-Hucce, II, 334.

¹⁰⁶ Şeybânî, el-Hucce, IV, 262.

¹⁰⁷ Şeybânî, el-Hucce, III, 22.

yönden bakılınca hadislerin ya da sünnet'in tespiti için icma'dan yararlanılabilir mi? Konusu gündeme gelmektedir. İşte bu meyanda Şeybânî şöyle der;

: والآثار في هذا كثيرة، وهذا الأمر اجتمع عليه لاختلاف بين الفقهاء فيه إلا من قال برأيه ونبذ الآثار خلف ظهره...

"...Bu konuda birçok eser bulunmaktadır. Öte yandan konu hakkında - (mücerred) rey'i ile hüküm verip, âsâr'ı bir kenara bırakan kimsenin dışında-fukahâ arasında ittifak bulunmaktadır. Bu konuda görüş ayrılığı yoktur."¹⁰⁸

Benzer bir kullanım da şu şekildedir:

...وبذلك جاءت الآثار وعليه أمر الناس عامة...

"...Bu konuda birçok âsâr geldiği gibi insanların tamamının anlayışı/uygulaması da bu şekildedir..."¹⁰⁹

: كيف خفي هذا علي من نظر في الفقه وحال العلماء ! والآثار في هذا كثيرة معروفة عن علي بن أبي طالب...

"...Bu hususun, âlimlerle düşüp-kalkan, fıkhîta araştırma ve incelemeleri bulunan birine gizli kalması nasıl düşünülebilir?! Zira, konu hakkında Ali b. Ebî Tâlib'den rivayet edilen bir çok âsâr bulunmaktadır..."¹¹⁰

b) Bölgesel İcmâ':

Usûlcülere göre, müctehitlerin tamamının ittifakı nasıl *genel icmâ'* diye isimlendiriliyorsa, belli yörelerin müctehitlerinin bir konudaki ittifakını da 'bölgesel icmâ'' diye adlandırdıklarını görürüz. Buna göre, genel nitelikli ittifaklar, ümmetin tamamını bağladığı halde, yöresel nitelikli icma'lar, sadece bunu kabul edenlerce bir huccet teşkil eder. Bu türe, *Medîne Ehli'nin İcmâ'*, *Haremeyn'in İcmâ'*, *Irak Ehli'nin İcmâ'*, *Ehl-i Beyt'in İcmâ'* gibi icmâ'ları örnek vermek mümkündür. İşte Şeybânî de diğer yöre fakihlerinin sıklıkla başvurduğu bu icmâ' türünü zaman zaman kendisi de kullanmaktadır. Örneğin onun şu sözü buna iyi bir örnek sayılabilir:

...فهذا ما عليه الفقهاء وأهل العلم ببلدنا ... قد روته الفقهاء من كل وجه...

"...Bu, beldemizdeki fukahâ ve ilim ehlinin üzerinde ittifak ettiği bir

¹⁰⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 236.

¹⁰⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 677.

¹¹⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, III, 255.

görüş olup, fukahâ da bunu bir çok yönden rivayet etmişlerdir..."¹¹¹

D- KIYAS:¹¹²

İslâm hukukuna göre kıyas, nasslar ve icmâ'dan sonraki en çok kullanılan hüküm çıkarma yöntemi olarak değerlendirilir. Bu sebeple fakihler, bu yöneme büyük bir önem atfetmişler, yeni ortaya çıkmış olayları bu yöntemle çözüme kavuşturmayı büyük bir ustalıklı başarmışlardır. Ancak şurası da muhakkaktır ki, kıyas metodunun sağlıklı işlemesi, istenilen olumlu sonucu verebilmesi bir takım kurallara bağlıdır.

Kıyas yönteminin odak unsuru olarak *illet* :

Bilindiği üzere, kıyas yönteminin en önemli unsuru '*illet*'tir. Zira, iki farklı olay bu '*ortak nitelik*' sebebiyle aynı hükmü alacaklardır. Bu yüzden kıyasa giderken '*illet*'in titiz bir şekilde tespiti gerekir. İmâm Muhammed de, deliller hiyerarşisi içinde kıyasa yer vermekle birlikte, bu eserinde, '*illet*' terimini açıkça zikretmemekte, aynı anlama gelecek '*مجمع* (ortak nitelikli) ve '*مفترق* (ayrı nitelikli) sözcüklerini kullanmaktadır.¹¹³ Şeybânî'nin kullandığı bu terimleri, kanaatimize göre, kıyas işlemindeki '*illet*' (ortak nitelik) kavramının habercisi saymak mümkündür.¹¹⁴ Çünkü vasıfları ortak olan şeyler, aynı hükmü alırlar. Farklı olanlar ise kıyasa konu olmazlar, bu, ilgisiz iki şey arasında ilgi kurma işlemine usûlde '*kıyas maa'l-fârik*' denir.¹¹⁵

Şeybânî de aynı hususa dikkat çekmekte, konu hakkında kendi savını desteklemek amacıyla Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği meşhûr tâlimata da yer vermektedir.¹¹⁶ Hz. Ömer, söz konusu bu mektubunda, muhatabına, hüküm ve yargıda bulunurken, son derece dikkatli davranılması gerektiğini, konuların enine boyuna iyice incelendikten sonra karara bağlanmasını, bunu yaparken de aralarında ortak nitelikli (*eşbâh-emsâl*) olanlar ile olmayanların birbirlerinden ayırt edilmesi gerektiğini öğütler. Kıyas(lama) işlemini ise en sonda yapmak gerektiğini vurgulayarak metodik içerikli bir uyarıda bulunur.¹¹⁷

1-Kıyas'a ne zaman başvurulur?

Şeybânî, kıyas'ın mutlaka nasslardan bir *asl*'a dayanması gerektiğini her fırsatta dile getirir. Bunu vurgulayan ifadelerine şu örnekleri verebiliriz.

¹¹¹ Şeybânî, *el-Hucce*, III, 65 (*el-Efgânî*, İmâm Muhammed'in bu sözünün, İmâm Mâlik'in sıklıkla kullandığı 'Belde-mizdeki bilgileri bu görüş üzere bulduk' formundaki söylemlerine uyduğunu vurgular).

¹¹² Kıyas konusunda şu eserlere bakmak mümkündür: Abdulkâdir Şener, *İslâm Hukukunun Kaynaklarından Kıyas İstihsân İstisnâh*, Ankara 1974; İsâ, Mennûn eş-Şâmî, *Nibrâsü'l-'ukûl fi tahkiki'l-kıyâs* 'inde Ulemâi'l-usûl, Beyrut 2003.

¹¹³ Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, II, 569.

¹¹⁴ Benzeri değerlendirmeler için ayrıca bkz. Özafşar, Mehmet Emin, *Hadis'i Yeniden Düşünmek*, Ankara 1998, s. 261

¹¹⁵ Tanımı için bkz. el-'Umerî, Nâdiye Muhammed Şerif, *el-Kıyâs fi'l-teşrî'il-İslâmî*, İmbâbe 1987, s. 120.

¹¹⁶ Sözü edilen mektup, İslâm Hukuku Edebiyatı'nın en eski ve otantik belgelerinden biri olup, özellikle metodolojik değeri tartışılmaz niteliktedir. Bu konuda Abdüsselam Arı'nın, "Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazmış olduğu Mektubun Yargılama Hukuku açısından Analizi" adlı makalesine bakılabilir (*İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, Konya 2003, s. 85-99).

¹¹⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 569, 570.

... إنما ينبغي أن يقاس ما لم يأت فيه أثر بما يشبهه مما جاء فيه الأثر

"...Hakkında *eser* bulunmayan konular, sadece hakkında *eser* bulunan konulardan kendilerine benzeyene kıyas edilirler..."¹¹⁸

... قيل لهم: ان الأشياء تقاس بما يشبهها ، فقد اجتمعنا نحن وأنتم...

"...Onlara denir ki; (çözümü aranan konular) ancak kendilerine benzeyenlere kıyas edilirler... Nitekim biz ve siz, şu hususta görüş birliği içerisindeyiz..."¹¹⁹

2-Kıyas yapanın uyması gereken hususlar:

... فينبغي لمن قاس علي السنة والآثار مما يشبهه ...

"...Kıyas yapan kimseye düşen (görev); (konuyu), Sünnet ve âsâr'dan kendisine en çok benzeyenine kıyas etmesidir..."¹²⁰

... السنة والآثار في هذا معروفة مشهورة ولا يحتاج معها الي نظر وقياس

"...Bu konudaki Sünnet ve âsâr, içtihad (nazar) ve kıyasa ihtiyaç duyulmayacak kadar ma'rûf ve meşhûrdur..."¹²¹

Şeybânî, kendisi gibi hocası Ebû Hanîfe'nin de aynı duyarlılığa sahip olduğunu, ondan nakleder. Örneğin, Ramazan ayında orucunu unutarak yiyen kimsenin fikhî durumundan bahsederken şöyle demektedir.

... وقال أبو حنيفة : لولا ما جاء في هذا من الآثار لأمرت بالقضاء...

"...ve Ebû Hanîfe der ki; 'Eğer bu konuda âsâr bulunmasaydı, bu durumdaki kimsenin (yediği) orucunu mutlaka kaza etmesini emrederdim..."¹²²

3-Kıyas'ın dayanağı olan (asıl) mutlaka *nass* olmalıdır.

Şeybânî'nin bu eserinde asıl olarak kullandığı nasslar, genelde sünnet'e ilişkin olanlardır. İşte bu nedenle biz de onun bu yöndeki örneklerine yer vermek istiyoruz. Mesela o, şöyle der:

¹¹⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 19, 44.

¹¹⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 327.

¹²⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 45.

¹²¹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 316.

¹²² Şeybânî, *el-Hucce*, I, 392: [Eserin naşiri Afgânî, bu sözü açıklama sadedinde şöyle der; ' Bu sözde, İmâm'a yönelik olarak onun, asâr ve haberleri terk ederek, kıyas'a başvurduğu şeklindeki suçlamalara son derece yerinde bir ret vardır...']Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 392.

...قلنا: فانما ينبغي أن يقاس علي حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم...

"...Biz (de) dedik ki; 'Kıyas'ın, mutlaka Rasûlullâh'tan (s.a.s.) rivayet edilen bir hadis'e yapılması gerekir..."¹²³

...قيل لهم ؟ ينبغي أن يقاس (ما لم يجيء فيه الأثر) بما جاء فيه الأثر..

"...Onlara denir ki; Kıyas'ın, hakkında eser bulunmayan konunun, hakkında eser bulunan konuya yapılması gerekir !..."¹²⁴

Şeybânî, kıyas'ı yerinde kullanmadıklarını düşündüğünden zaman zaman Medîne Ehlini tenkit ettiği de olur. Örneğin o, ihramlı iken deve kuşu yumurtası kıran kimseye hangi cezanın verileceği hususunu tartışırken, Medîne Ehline yönelik olarak şöyle bir eleştiriyi yapar:

كيف يقاس هذا بالجنين ؟ فينبغي أن يقاس جميع البيض به

"...Bu konu, nasıl cenîn'le kıyaslanır? Halbuki bunun, diğer yumurtalarla kıyaslanması gerekirdi!..."¹²⁵ Bir başka vesileyle de şöyle bir ifade kullanır.

... لولا ما جاء من الآثار كان القياس علي ما قال أهل المدينة ولكن لا قياس مع أثر وليس ينبغي إلا أن ينقاد للآثار

"...Bu konu hakkında, rivayet edilen bir takım eserler bulunmasaydı, kıyas, Medîne Ehlinin görüşlerine uygun olarak yapılırdı. Fakat, eser varken kıyas yapılmaz. (Dolayısıyla) yapılması gereken âsâr'a boyun eğmektir!!..."¹²⁶

...لأننا أخذنا بالثقة في ذلك وقسنا علي ما جاءت به الآثار...

"...Biz bu konuda sika olanı alır, hakkında âsâr bulunan konuya kıyas ederiz..."¹²⁷

¹²³ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 650.

¹²⁴ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 661.

¹²⁵ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 356.

¹²⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 204. Benzeri bir ifade için bkz. *el-Hucce*, I, 45.

¹²⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 325.

D- İSTİHSÂN:¹²⁸

Hanefî ekolü fer'î delillerden istihsana verdikleri önem ile temayüz etmiştir. Bu yolla kıyasın karşısında daha güçlü delile dayanarak *adalet, maslahat ve hakkaniyeti* sağlamayı yeğlemişlerdir. Şeybânî diğer eserlerinde¹²⁹ bu metodu sıklıkla kullanırken, *el-Hucce*'de bu terim sadece iki yerde geçer. Bunlardan birisini, sözlük anlamıyla kullanırken, diğerini — *kanaatimize göre*— terim anlamında kullanmaktadır. Fıtır sadakasından bahsettiği sırada şöyle der;

...هذا قول لا نعلم أحدا من العلماء قاله واستحسنه...

"...Bu görüşü, âlimlerden hiçbir kimsenin benimseyip, güzel bulduğunu bilmiyoruz..."¹³⁰

Şeybânî, 'Gece ve gündüz namazlarının en az miktarı ne kadar olmalıdır?' başlıklı konuyu işlerken,¹³¹ Medîne Ehli'nin 'gündüz namazlarının en azının iki rekat' olduğu yolundaki görüşlerini reddederek, dört de olabileceğini savunarak şöyle der:

كيف استحسَنَ هذا أهل المدينة وقد جاء الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في صلاة الزوال أنه كان يصلي

أربعاً...

"...Medîne Ehli bunu nasıl müstahsen görür? Halbuki Rasûlullâh'tan, onun, güneşin zevalinden hemen sonra (farzdan önce) dört rekat namaz kılmış olduğuna dair bir *rivâyet* gelmiştir..."

Şeybânî'nin bu ifadesinde '*istihsân*' sözcüğünü kullandığını görüyoruz. Sözün bağlamı göz önüne alındığında, onun bu sözcüğü, terim anlamında kullandığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu sözden anlaşıldığına göre, O, istihsân'ın, mutlaka bir dayanağı olması gerektiğini de ima eder. Dolayısıyla,

¹²⁸ İstihsân konusunda şu eserleri anımsamak mümkün. Abdulkâdir Şener, *İslâm Hukukunun Kaynaklarından Kıyas İstihsân İstislah*, Ankara 1974; Ali Bardakoğlu, *Tabîî Hukuk Düşüncesi açısından İslâm Hukukçularının İstihsân ve İstislah Görüşü*, Kayseri 1986; Muharrem Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsân Anlayışı ve Uygulaması*, Konya 2000 (basılmamış Doktora tezi); Üsâme el-Hamevî, *Nazariyyetu'l-istihsân*, Beyrut 1992; M. el-Ferfür, *Nazariyyetu'l-istihsân fi't-teşri'il-İslâmî*, Dimeşk 1987; İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukukunda Kaynak Kavramı* (basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1981; Seyyid Sâlih İvad, *el-İstihsân inde ulemâi'l-usûl*, Kahire, 1981; Üsâme, el-Hamevî, *Nazariyyetu'l-istihsân*, Beyrut 1992, s. ?

¹²⁹ Özellikle *el-Mebсут* ve *el-Cami'u's-sağır* adlı eserlerine bakmak yeterlidir.

¹³⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 522.

¹³¹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 272 vd.

buradan da istihsân metodunun, dayanaktan yoksun olduğu zaman karşılanamayacağını çıkarmak mümkündür.¹³²

E- SEDD-İ ZERÂİ¹³³

Haram ya da mekruha yol açacak mübah davranışların ve eylemlerin önceden yasaklanması diye tanımlayabileceğimiz, *sedd-i zerâi'* ilkesi çok Mâlikîlerin sıkça başvurduğu bir hüküm çıkarma yöntemidir. İmâlik, *el-Muvatta'*nda bu terimi, sadece bir kez olmak üzere, 'borç ve başlığı altında yer verdiği bir hadisin yorumunda kullanmaktadır.¹³⁴ Muhammed, Medîne Ehliyle yaptığı tartışmalarda onların bu metodu ve ilkelerini belirten ifadelere yer verir. Örneğin, onun, '*Bir kimsenin, altınla ritil ölçüsüyle değişmesinin hükmü*' babında yer alan ifadesi şöyle

... (باب يراطل الرجل الذهب بالذهب - قال أبو حنيفة ؛ فلا بأس). ... وقال أهل المدينة : لا ينبغي أن يأخذه، فان ذالك
مئة الى الربا - يعني بالذريعة السبيل - ...

"...Bir kimse, altını altınla ritil ölçüsüyle değişir de, iki altın adaki tartıda, biri bir miskal fazla olur, altını eksik taraf bu eksikliği, değerdeki gümüş ya da aynı bir malla gidermeye çalışırsa, Ebû Hanîfe göre, böyle bir uygulamada herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Mâlikî ise şöyle der: "Bunun alınması doğru değildir. Zira bu çirkin bir iş, lama olup, ribâ'ya vesile (zerîa) olmaktadır!..." [*Onlar, zerîa sözüyle, vesile kastederler*].¹³⁵

Medîne Ehlinde nakledilen bu değerlendirmede açıkça *sedd-i zerâi'* delili kullanılmaktadır. Öte yandan İmâm Muhammed, *zerîa'yı* 'vesile' olarak tanımlaması da bunu teyid etmektedir.

F- ÖRF¹³⁶

İslâm hukukunun önemli kaynaklarından biri de halkın öteden beri benimsediği, uygulamaya geldikleri bir takım muamelelerdir ki, bunlara hukuk terminolojisinde '*örf*', bazen de '*âdet*' denmektedir. Hiyerarşik sıralama önceki kaynak ve metodlardan sonra kendisine başvurulmuş bir kaynak olarak

¹³² Hanefîler, '*istihsân*' metodunu kullanırken mutlaka bir '*vechu'l-istihsân*'ın bulunması gerektiğini söylerler. Bu ise, *nass, icmâ', maslahat, zaruret, örf ve hafi kıyas* şeklinde sıralarlar. Bkz. Buhârî, Abdülâzîz, *Keşfu'l-esrâr an fahri'l-İslâm el-Bezdevî* (thk. M. M. el-Bağdâdî), Beyrut 1994, s. 19 vd.

¹³³ Bu konuda şu eser kayda değerdir. el-Bürhânî, Muhammed Hişâm, *Seddü'z-zerâi' fi's-Şeriatil-İslâmiyye*, Dîr 1995.

¹³⁴ Bkz. Mâlik, *el-Muvatta'* (nşr. Muhammed F. Abdülbâkî), Kahire, ts., II, 675. (... لأنه ذريعة إلى الربا...)

¹³⁵ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 584; Benzer ifadeler için bkz. II, 695, 727, 753; IV, 185.

¹³⁶ Örf ve âdetin hukukî değeri hakkında şu eserleri anımsamak mümkündür. Mübârekî, Ahmed b. Ali, *el-'Ulûl eseruh fi's-Şerîa ve'l-Kânûn*, Riyad 1992; Ahmed Fehmî Ebu's-Sünne, *el-'Urf ve'l-âde*, Kahire 1947.

kabulle

öne çıkmaktadır. Şu örnek, onun bu konuya verdiği önemi göstermektedir. "...وعلی هذا عامة أمر الناس..." İnsanların tüm uygulamaları, bu şekilde

G- MEDİNE HALKININ AMELİ: ¹³⁸

emlerin
i, daha
im Mâ-
havâle'
İmâm
cullan-
ını al-
edir:

Medîne ehli'nin amelinin bağlayıcılığı konusu fıkıh tarihinin kadim tartışmalarından biridir. Şeybânî'nin bu eseri de, adından da anlaşılacağı üzere, bu hususu en iyi şekilde işleyen temel kaynaklardan biri sayılmıştır. Dolayısıyla eser, ağırlıklı olarak bu konunun yanında iki ekolün diyaloglarını da ele almaktadır. Şeybânî, bu çalışmada, Sahâbîlerin bir kısmını Medîne Ehli'nden saymaktadır. Meselâ, Abdullah b. Ömer (r.a.), bunlardan birisidir. Onun bu yöndeki değerlendirmesini aşağıdaki ibarenin satır aralarında görmek mümkündür.

قیح وذری

"...Bize, Mâlik b. Enes, Nâfi'den, Onun da İbn Ömer'den yaptığı rivayete göre İbn Ömer, ne vitir ne de sabah namazında kunut okurdu. *Ki, İbn Ömer, Medîne Ehlinin fakihlerinden olup, kendisine uyulan/örnek kimselerden biridir.* (O halde), nasıl olur da Onun, ve -Mâlik b. Enes'in rivayetinde belirttiği üzere- öncekilerin görüşünü/uygulamasını terk ederler!..."¹³⁹

rasın-
aynı
ife'ye
edîne
uygu-
île'yi

O, bu eserinde Şâfiî'yi hiç anmazken, Süfyân es-Sevrî (v.161/777),¹⁴⁰ Abdullah b. Mübârek (v.181/797),¹⁴¹ Süfyân b. Uyeyne (v.198/813)¹⁴² gibi müctehitlerden görüş ve rivayet aktardığı görülmektedir.

zerâi
diye

Şeybânî'nin Medîne Ehli'nin ameli'nin hukûkî değeri hakkında Medîne'li bilginlerle tartışması, bu tartışmaları esnasında bu hususa da temas etmesi doğaldır.¹⁴³ İmâm Mâlik'in bu hususu *el-Muvatta'*nda dile getirmesi, Şeybânî'nin de *el-Hucce ve el-Muvatta'* rivayeti gibi eserlerinin asıl ve temel olarak bu esere dayanmasının doğal bir sonucu olarak, konunun bu eserlerde de gündeme gelmesi normaldir. Dolayısıyla Muvatta'dan sonra bu konunun sistematik olarak değerlendirildiği ilmî zemin, İmâm Muhammed'in sözü edilen iki eseri olmaktadır. Medîne Ehli'nin amelini, onların ağzından farklı formlarda dile getirdiği yerlere şunlar örnek olarak verilebilir.

a) وقال أهل المدينة : الأمر عندنا ببلادنا ...

¹³⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 610.

¹³⁸ Klasik ve çağdaş *fıkıh usûlü* eserleri konuyu, genel olarak *icmâ'* ve ilgili konular başlangıcında altında ele alırlar. Konumuz doğrudan Medîne Ehlinin ameli ve uygulamaları ve bunların hukuki değeri hakkında olmadığından bu hususu özel olarak ele alan eserlere havale etmek isteriz. İmâm Mâlik'in *Leys b. Sa'd*'la yaptığı yazışma bu bağlamda oldukça önemlidir. Ayrıca, Medîne Ehli'nin ameli uygulamalarının usûl açısından değerlendiren şu eserlere bakılabilir. İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim, *Sihhatu usûli mezhebi Mâlik*, Kahire, ts.; Ahmed Nûr Seyf, *Amelü ehli'l-Medîne beyne mustalahâtu Mâlik ve arâi'l-usûliyyîn*, Kahire 1977; Huseyn Felembân, *Haberu'l-vâhid izâ hâlefe amele Ehli'l-Medîne*, BAE (Dubâi) 2002; Dönmez, İbrahim Kâfi, "Amel-i Ehli'l-Medîne", *DİA*, İstanbul 1991, III, 21-25.

¹³⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 99, 100.

¹⁴⁰ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 10, 285; III, 100, 101, 102, 103, 126.

¹⁴¹ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 352, 353;

¹⁴² Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 109; II, 86, 400; IV, 170, 171.

¹⁴³ İmâm Muhammed'in Medîne Ehli ile yaptığı tartışmalara değinen aynı adlı makalemize bakılabilir. "İmâm Muhammed'in Medîne Ehli ile Yaptığı Fikihî İçerikli Tartışmalarda İzlediği Diyalektik Yöntem Üzerine Bir Değerlendirme" (*"el-Hucce Alâ Ehli'l-Medîne" Örneğinde*), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 5, Konya 2005, s. 145-162.

unları
usûli

meşk

rf ve

"...Medîne Ehli der ki; "Bizim beldemizdeki uygulamamız (şu şekildedir)"..."¹⁴⁴

b) وقال أهل المدينة : العمل عندنا...

"...Medîne Ehli der ki; "Bize göre uygulama...(şeklindedir)"..."¹⁴⁵

c) وقال أهل المدينة : ليس العمل عندنا...

"...Medîne Ehli der ki; "Bize göre amel (uygulama) bu (şekilde) değildir"..."¹⁴⁶

d) وكذا قال أهل المدينة ، وقالوا ؛ السنة عندنا...

"...Medîne Ehli de aynı görüşte olup, şöyle derler; "Bize göre sünnet...(şu şekildedir.)"..."¹⁴⁷

e) '...وكذا قال أهل المدينة ، وقالوا: وذلك الذي لم يزل عليه أهل العلم ببلدنا...

"...Medîne Ehli de aynı görüşte olup, şöyle derler; "Bu beldemizde bulunan ilim Ehli'nin üzerinde olduğu görüştür..."¹⁴⁸

f) ...قال مالك: وعلي ذلك كان الناس في زمان الاول وعلي ذلك ادركتهم...

"...Mâlik dedi ki; "Öteden beri insanların uygulaması bu şekildedir. Ben de onları, bu şekilde davranırken gördüm"..."¹⁴⁹

g) '... وقال مالك بن أنس : العمل عندنا- علي ذلك ...'

"...Mâlik b. Enes der ki; "Bize göre amel bu şekildedir..."¹⁵⁰

Medîne Ehli ile onların ameline ilişkin tariz babında şöyle bir eleştiri yapar.

¹⁴⁴ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 89, 122, 126; II, 242.

¹⁴⁵ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 107.

¹⁴⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 122, 126.

¹⁴⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 279.

¹⁴⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 278.

¹⁴⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 99.

¹⁵⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 138.

... قالوا : هذا الأمر عندنا . قيل لهم ؛ فهل عندكم أثر عن النبي صلى الله عليه وسلم أو عن أحد من أصحابه ؟ فلو كان عندكم لاحتججتم به علينا ، فأما قولكم " هذا الأمر عندنا " فليس هذا بشيء... فليس ينبغي أن يُترك ما يوافق السنة والكتاب لهذه الأمور المختلطة

"...Derler ki, "Bu uygulama bize göredir. Onlara denilir ki; "Yanınızda Rasûlullâh (s.a.s.)'tan ya da Onun ashâbından herhangi birinden aktarılan bir rivayet var mıdır? Eğer olsaydı bize karşı onu delil olarak ileri sürerdiniz...Sizin, "Bize göre amel bu şekildedir" biçimindeki sözünüz bir değer ifade etmez... (Yaptığınız) bu karışık değerlendirmeler(iniz)den dolayı, Kitap ve Sünnet'le uyumlu görüşün terkedilmesi doğru değildir..."¹⁵¹

H- SAHÂBE İCTİHADİ/GÖRÜŞÜ

Sahâbenin fikhî içerikli görüş ve içtihatlarının hukuki değeri ve bağlayıcılığı konusu öteden beri tartışıla gelmiştir. Başta İmâm Ebû Hanîfe olmak üzere, İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed, söz konusu meselede Sahâbenin bir icmâ'ı yoksa bile onlardan dilediklerinin görüşünü alıyorlar, onların görüşü varken başka bir görüş ileri sürmemeye çalışıyorlardı. Sahâbe içtihadına en çok yer ve değer verenlerin başında Hanefiler gelir. Bunun en açık göstergesi, İmâm Muhammed'in, -diğer eserlerinde olduğu gibi- bu eserinde de Onların görüşlerine sıkça yer vermesidir. Öyle ki eserin bir yerinde, Sahâbe'den görüşler aktardıktan sonra onların hepsinin güzel ve değerli olduğunu, وكل ان شاء الله حسن جميل "...Bu görüşlerin hepsi -*inşâallâh*- hoş ve güzeldir..."¹⁵² diyerek Sahâbeye karşı nezâketini açıkça ifade etmiştir.

Şeybânî'nin *el-Hucce*'sinde bazı Sahâbîlerden diğerlerine göre daha fazla görüş ve rivayet aktardığını görüyoruz. Örneğin, Hz. Ömer'den 101, İbn Abbâs'tan 85, İbn Mes'ud'dan 29, İbn Ömer'den 67, Hz. Âişe'den 48 ve Hz. Ali den 42 yerde görüş ve rivayet aktarmıştır. Şimdi biz Şeybânî'nin kendilerinden aktarımda bulunduğu sözü geçen Sahâbîler hakkındaki düşünce ve değerlendirmelerine daha yakından bakmak istiyoruz.

1-Hz. Ömer:

Başta İmâm Ebû Hanîfe olmak üzere Şeybânî ve Ebû Yûsuf gibi Hanefî Mezhebinin önde gelen ilk müçtehitleri, Hz. Ömer'in görüşlerine ve ondan yapılan rivayetlere özel bir önem vermektedirler.¹⁵³ Bunun en açık göstergesi olarak kabul edebileceğimiz bir husus, Şeybânî'nin bazı konuları işlerken, Hz. Ömer'in, Ebû Musa el-Eş'arî (v.44/664) ve Enes b. Mâlik'e (v.93/712)

¹⁵¹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 622, 623.

¹⁵² Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 209-210.

¹⁵³ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, II, 261.

gönderdiği mektuplara yer vermesidir.¹⁵⁴ Hz. Ömer'in görüşü ve uygulaması konusunda farklı rivayetler varsa, bunlardan dilediğini seçmektedir.

Meselâ: O, şöyle der;

"...Medîne Ehli der ki, "Bize göre amel, Ömer'in önceleri değil, en son uyguladığı davranışdır" Muhammed b. el-Hasen de der ki; "Bize göre amel, Hz. Ömer'in son değil, ilk yaptığı uygulamadır...Onun önceki fiili bize daha sevimli geliyor..."¹⁵⁵ Bazen de Hz. Ömer'in önceki görüşünden döndüğünü de ifade ettiği olur. Meselâ bu meyanda şöyle der;

"...Ömer b. el-Hattâb (r.a.), önceki görüşünü bırakarak, Hz. Ali'nin (r.a.) görüşünü benimsemiştir..."¹⁵⁶

"...Sonra, bize aktarıldığına göre Hz. Ömer, (söz konusu) bu görüşünden vazgeçmiş, Hz. Ali'nin görüşünü benimsemiştir..."¹⁵⁷

2-Hz. Ali:

Şeybânî'nin görüşlerinden çokça yararlandığı Sahâbîlerden biri de Hz. Ali'dir. Ondan gelen rivayetlere genelde olumlu bakan Şeybânî, hakkında *hadis ve eser* bulunmayan ya da bulunsu bile yoruma ve içtihada açık olan konularda, onun bireysel içtihatlarına da değer vermektedir. Meselâ eserin bir yerinde konuyu değerlendirirken Hz. Ali'nin görüşünü beğendiğini şu şekilde ifade etmiştir.

...قول علي بن أبي طالب أحب إلينا أن نأخذ به من قول ابن عمر...

"...(Abdullah) b. Ömer'in görüşüne göre, Ali b. Ebî Tâlib'in görüşü bize daha sevimli/hoş geliyor..."¹⁵⁸

...ويقول علي بن أبي طالب رضي الله عنه نأخذ...

"...Biz bu konuda Ali b. Ebî Talib'in görüşünü alıyoruz..."¹⁵⁹

...وهذا (قول علي) أحب القولين إلينا وأشبههما بالكتاب والسنة مع ما قد جاء من رجوع عمر إلى قول علي رضي الله عنه...

"...Bu iki görüşten Hz. Ali'ye ait olanı bize daha hoş gelmekte, Kitap ve Sünnet'e daha uygun gözükmektedir. Her ne kadar Hz. Ömer'in kendi görüşünü bırakarak Hz. Ali'ninkini benimsediği rivayet edilse de..."¹⁶⁰

"...(Onlar), bunu, konu hakkındaki eserlere dayanarak ileri sürerler, biz de onlara deriz ki; yanınızdaki eserle hüküm vermedeki aceleniz nedendir? (...) Şayet bu konuda sizde bir eser olsaydı, -orada yaptığınız gibi- burada da

¹⁵⁴ Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 554-560.

¹⁵⁵ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 288.

¹⁵⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, III, 189.

¹⁵⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 57.

¹⁵⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 312.

¹⁵⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 32.

¹⁶⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 58, 59.

onunla delil getirirdiniz!... Ancak bize göre, Ebû Hüreyre'den nakledilen eser, Ali b. Ebî Tâlibin görüşüne denk olamaz. Çünkü, Ali b. Ebî Tâlib'in (bireysel) görüşü, bize göre, Ebû Hüreyre'nin rivayetinden daha sağlamdır..."¹⁶¹

3-Abdullah b. Mes'ûd:

İslâm hukuk tarihine dair yazılan eser ve risalelerde Hanefîlerin İbn Mes'ûd'un görüş ve rivayetlerine özel bir önem verdiği belirtilir ki, bizim tespitimiz de bu yöndedir. Bunun bir göstergesi sayılması bakımından Şeybânî'nin şu değerlendirmesini görmek yeterlidir.

... هذا قول أبي هريرة، ولا أعلم أهل المدينة رواه عن أحد غيره، وقول عبد الله بن مسعود أحق أن يأخذ به من قول أبي هريرة .

"...Bu, Ebû Hüreyre'nin görüşüdür. Bu görüşü, Medîne Ehli'nin, Onun dışındaki bir başka kimseden (daha) rivayet ettiklerini bilmiyorum. Abdullah b. Mes'ûd'un görüşü, Ebû Hüreyre'nin görüşüne göre alınmaya daha layıktır."¹⁶²

قد اختلف الناس في التشهد وليس في التشهد شيء أوثق من حديث عبد الله بن مسعود لأنه رواه عن النبي صلى الله عليه وسلم وكان يكره أن يزيد فيه حرفاً أو ينقص منه حرفاً...

"...Teşehhüt konusunda insanlar ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda İbn Mes'ûd'un, Rasûlullâh'tan (s.a.s.) yaptığı rivayetten daha güvenilir bir başka rivayet daha bulunmamaktadır. Ayrıca O, bu (teşehhüt) şekline ne bir harf ziyâde edilmesinden ne de bir harf eksiltilmesinden hoşlanırdı..."¹⁶³

İmâm Muhammed'in, Irak ehli olarak kendilerinin, diğer bölge fakihlerine göre İbn Mes'ûd'un durumunu daha iyi bildiklerini vurgulayan ifadesi şöyledir:

ما أسرعكم إلي حديث ابن مسعود رضي الله عنه إذا كانت لكم منه حجة وما أبطأكم عنه إذا خالفكم أنا نحن أعلم منكم بأمر ابن مسعود رضي الله عنه منكم...

"...İbn Mes'ûd'dan (rivayet edilen) hadisi alma konusundaki aceleniz ne! ...Bu rivayette lehinize bir delil/dayanak varsa sizi bunu ileri sürmekten alıkoyan nedir? ...Biz ise, İbn Mes'ûd'un durumunu sizden daha iyi biliriz!..."¹⁶⁴

¹⁶¹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 720.

¹⁶² Şeybânî, *el-Hucce*, I, 299.

¹⁶³ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 130.

¹⁶⁴ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 216.

4-İbn Abbâs;

...وهذا ابن عباس قد رأى كل شيء مثل الطعام ، فهل عندكم في هذا رجل مثل ابن عباس في فضله وفقهه أنه رخص
ن ! مع أن علي الناس أن يقيسوا ما لم يأت فيه أثر بما جاء من الآثار...

"...(İşte) İbn Abbas, diğer maddeleri de 'taam=yiyecek' maddesi değerlendirdi. Yanınızda, fazileti ve fıkhıdaki yeri itibarıyla İbn Abbas birisi var mı? ..(İşte O) bu konuda ruhsat vermiştir..."¹⁶⁵

... قول ابن عباس رضي الله عنه (في الرجل الذي يلي حتى يستلم الركن) أحب إلينا (من قول عبد الله بن عمر في الذي قطع التلبية إذا رأى بيوت مكة)...

"...İbn Abbas'ın (r.a.), "Bir kimsenin Hacc esnasında Rukn'ü istil edinceye kadar telbiye getireceğine" dair görüşü, Abdullah b. Ömer'in durumdaki birinin, Mekke'nin evlerini görünce telbiyeyi keser" şeklinde kavbinden daha hoştur..."¹⁶⁶

5-Hz. Âişe:

Şeybânî'nin, bazı özel konulara ait rivayetlerden bahsederken, o b lama tanıklık eden ravilerin görüşlerine diğerlerine göre daha fazla önem v diği görülmektedir. Hz. Âişe (r.a.), bunlardan biridir. 'Hanımı öpen bir kim nin abdestinin bozulup-bozulmayacağı' konusunda şöyle der;

...فعاثشة أعلم بذلك من غيرها

H z. Âişe, bu hususu diğerlerine göre daha iyi bilir. Bize göre bu rivay teki '..Bazı hanımlarını öper ancak, bundan dolayı abdest almazdı.' Sözünc ki 'bazı hanımlarını..' bölümünden kastı, bizzat kendisidir..."¹⁶⁷

J. HOCALARI EBÛ HANÎFE VE EBÛ YÛSUF'A KARŞI TUTUMU

Şeybânî, mezhebin önde gelen müçtehitlerinden Züfer (v.158/775), H san b. Ziyâd (v.204/819) gibi bilginlerin görüşlerine hiç temas etmezke hocası İmâm Ebû Hanîfe'ye ait görüş ve rivayetleri doğrudan kendisind yapar. Eserinin ana eksenini hocasının görüş ve rivayetleri oluşturmakt kendine dayanak olarak belirlediği hadis ya da eser rivayetlerini, hocası ar cılığıyla yapmaktadır. İmâm Ebû Hanîfe'den aktardığı rivayet formunun t

¹⁶⁵ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 665.

¹⁶⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 84

¹⁶⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 66.

mamına yakını انربخ kalıbı ve *Ebû Hanîfe + Hammâd + İbrâhim en-Nehâf*... Rivayet zinciri biçimindedir.¹⁶⁸

Şeybânî'nin, rivayetlerinde, '*haddesenâ*'¹⁶⁹ değil de sadece '*ahberanâ*' kipini daha çok kullanmasının özel bir anlamı olmalıdır. Hanefî ekolünün özel önem verdiği Abdullah b. Mes'ûd'dan yapılan rivayetlerde altın silsilenin büyük tabîleri Alkame (v.62/681) ile Esved'i (v.95/714) aracı olarak zikreder.¹⁷⁰ İmâm Muhammed, eserinin çoğu yerinde, İmâm Ebû Yûsuf'tan, ...أخبرنا

şeklinde bizzat ismiyle aktarımda bulunurken,¹⁷¹ birkaç yerinde ise, bilinen ismiyle anmak yerine, 'أخبرنا الثقة من أصحابنا' '*Ashâbımızdan si-ka*'(güvenilir) birinin haber verdiği'ne göre...' diyerek müphem bir şekilde Ebû Yûsuf'u zikreder.¹⁷² İki hocasından yaptığı rivayetlerin yanı sıra, daha birçok râviden de aktarımda bulunur.¹⁷³

a) İmâm'ın görüşünü tercih etmesi:

Şeybânî, ilgili konuyu işlerken çoğu zaman Ebû Hanîfe ile aynı düşün-
düğünü söylemekle yetinir, ayrıca onun görüşünü savunmaya yönelmezken, kimi zaman ise, bu genel tutumunu terk ederek, savunma durumuna geçer. Bunu yaparken, hocasının görüşünü niçin beğenip, seçtiğini de beyan etmeyi ihmal etmez. Meselâ:

قول أبي حنيفة أحسن وأشبه بالأثر ...

"...Ebû Hanîfe'nin görüşü, (öteki görüşlere göre) daha güzel, *eser*'e de en çok benzeyendir..."¹⁷⁴

.... والأمر الأول الذي قال أبو حنيفة الأخذ بالثقة الذي ليس في النفس معه شك ولا شبهة.

"...Ebû Hanîfe'nin de benimsediği ilk görüş, (diğer görüşe göre) hak-
kında insanın en küçük bir kuşku ve şüphe duymayacağı en sağlıklı görüş-
tür..."¹⁷⁵

b) Irak Ehli ile Ebû Hanîfe'nin görüşleri her zaman örtüşmez.

¹⁶⁸ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 25, 28, 96, 197, 257, 276, 51, 302; II, 8, 9, 82, 150, 176, 182, 191, 333, 341, 395, 409; III, 60, 118, 119, 380; IV, 6, 44, 45, 97, 124, 214, 240, 383.

¹⁶⁹ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, II, 607, 748, 749.

¹⁷⁰ Bkz. Şeybânî, *a.g.e.*, I, 63, 96, 104, 119, 120, 134, 165, 197, 233, 285, 394, II, 188; III, 395; IV, 174.

¹⁷¹ Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 28, 39, 51, 104, 276, 333, 341, 409; II, 96; III, 313; IV, 214.

¹⁷² Şeybânî, *el-Hucce*, I, 201, 346, 460, 461; III, 61, 200, 346, 404, 460, 461, 502; IV, 61, 62.

¹⁷³ Bunlardan bazıları şunlardır. *Mis'ar b. Kidâm, Yunus b. Saïd, Abdullah b. el-Mubârek, Huseyn b. Hassân (?)*, *İsmail b. Ayyâş, İbnü'l-Avvâm, Sâlim el-Hayyât, Süfyan b. Uyeyne, Eyyub b. Utbe, Muhammed b. Yezîd, Talha b. Amr, Şu'be b. el-Haccâc, Râbi' b. Suheyb, Muhammed b. Ebân, Selâm b. Süleym, Hişam b. Sa'd, Saïd b. Ubeyd, Saïd b. Ebî Arûbe, Ömer b. Zirr, Kays b. er-Rabî', İsrâil b. Yunus b. Ebî İshâk...*

¹⁷⁴ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 381.

¹⁷⁵ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 570.

Şeybânî, 'Irak ehli' nitelemesinin, her zaman Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının görüşlerini ifade etmek üzere kullanılmadığını belirtir.¹⁷⁶ Şu sözünde olduğu gibi;

...وهذا كله قول محمد وقول غير أبي حنيفة كله من أهل العراق...

"Bu görüşlerin tamamı, Muhammed ile -Ebû Hanîfe'nin dışındaki- Irak Ehli'nin hepsinin görüşüdür..."¹⁷⁷

c) Ebû Hanîfe ile Medîne Ehli'nin görüşlerinin birleştiği konular da vardır.

Şeybânî'nin ifadesine göre, İmam Ebû Hanîfe ile Medîne ehli, bir çok konuda görüş birliği içerisinde. Şu örnek bu hususu açıklamaktadır:

... وقال أبو حنيفة ليس في اللؤلؤ ولا في المسك ولا في العنبر زكاة ، ووافقه أهل المدينة....

"...Ebû Hanîfe, inci, misk ve amberde zekâtın bulunmadığını söyler, Medîne Ehli de ona muvafakat eder..."¹⁷⁸

d) İmâm'ın Rivayetini Bırakması:

İmâm'ın görüşünü onun dayandığı delile bakarak almadığı da olur.

وهذا الحديث كان يأخذ أبو حنيفة رحمه الله فلا يري في الاستسقاء صلاة ، وأما نحن فنري فيه صلاة...

"...Ebû Hanîfe (r.a.), bu hadise tutunarak, *istiskâ'*¹⁷⁹ da namaz olmadığını söyler, ancak bize göre *istiskâ'* da namaz da bulunmaktadır..."¹⁸⁰

e) İmâm Ebû Hanîfe'nin İctihadını Zaman Değişikliği Nedeniyle Reddi:

...قال أبو حنيفة رضي الله عنه في خروج النساء في العيدين قد كان يرخص فيه فأما اليوم فلا ينبغي أن تخرج إلا العجوزة

الكبيرة فانه لا بأس بخروجها.

"...Ebû Hanîfe (r.a.), (kendi dönemindeki) Kadınların, iki bayram gününü namaza gelebilecekleri görüşündedir. Ancak, (bize göre) günümüzde, -yaşı ilerlemiş olanların dışındaki- kadınların bu namazlara katılmaları doğru değildir..."¹⁸¹

¹⁷⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 219.

¹⁷⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, III, 30.

¹⁷⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 475.

¹⁷⁹ Yağmur isteme duası ve merasimi.

¹⁸⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 336.

¹⁸¹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 306.

وهذا القول أحب إلينا من قول أبي حنيفة...

"...Bu görüş, bize, Ebû Hanîfe'nin görüşünden daha sevimli geliyor..."¹⁸²

...ولسنا نأخذ بهذا من قول أبي حنيفة وإبراهيم ولكننا نأخذ بما روي حين بعث معاذ بن جبل إلى يمن...

"...(Biz bu konuda) Ebû Hanîfe ve İbrâhim en-Nehaî'nin görüşünden değil, Muaz b. Cebel'in, Yemen'e gönderildiği sırada sebzelerden sadaka (*ze-kât*) almadığına dair rivayetle amel ediyoruz..."¹⁸³

f) Ebû Hanîfe'nin görüşünü bırakıp, Medîne Ehli'nin görüşünü aldığı da olur.

İmâm Muhammed, konuları işlerken, kendi metodunu önceler. Dolayısıyla başta hocası Ebû Hanîfe olmak üzere, kendi yöresi bilginlerine körü körüne bağlanmaz. Deliller nereye işaret ediyorsa, ona tabi olur. Kendi hocasına '*muhâlîf olmak*' gibi bir durumda olsa da. Meselâ şöyle der;

...قول أهل المدينة في هذا أحب إلي من قول أبي حنيفة وإن كنت احتجحت لأبي حنيفة بحجة ثابتة لم تر أهل المدينة

يخرج منها...

"...Medîne Ehli'nin görüşü bana, Ebû Hanîfe'nin sahip olduğu görüşe göre daha sevimli geliyor. Ancak şu da var ki, Ebû Hanîfe'nin görüşünü, — *sabit olan deliller ile*— destekleyecek olsaydım, Medîne Ehli bundan bir çıkış yolu bulamazlardı..."¹⁸⁴

...قول أهل المدينة في هذا أحسن عندي من قول أبي حنيفة...

"...Medîne Ehli'nin bu konudaki görüşü, bana, Ebû Hanîfe'nin görüşünden daha hoş/güzel geliyor..."¹⁸⁵

...قد أصاب أهل المدينة في هذا...¹⁸⁶ "...Medîne Ehli bu konuda isabet etmiştir..."

II. ŞEYBÂNÎ'NİN KULLANDIĞI FIKHÎ TERİM VE KAVRAMLAR

¹⁸² Şeybânî, *el-Hucce*, I, 310.

¹⁸³ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 502–507.

¹⁸⁴ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 128.

¹⁸⁵ Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 44.

¹⁸⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 68.

A-Fakîh

Şeybânî eserinde, bu terime üç kez,¹⁸⁷ *fukahâ'* terimine ise bir kez¹⁸⁸ yer vermektedir. Onun aktarımına göre, Medîneli bilginler, bu terimi ifade sadedinde '*bir konuda uzman/bilirkişi*' anlamında olmak üzere, *Ehlü'l-ma'rife ve'l-basar*¹⁸⁹ terimini kullanmaktadırlar.

B-Re'y-Kavl:

Re'y, müctehitlik düzeyine ulaşmış uzman bir fakîhin, nasslarda doğrudan ya da dolaylı olarak bir düzenlemenin yapılmadığı konularda şahsî birikim ve metoduna dayalı olarak hüküm vermesi ve görüş belirtmesi demektir. Çıkış noktası ise bilindiği üzere *Muaz hadis'i* diye meşhur olan tarihî bir olaydır. İmâm Muhammed de, eserinde *hadis-sünnet* ve *âsâr* dan çokça bahsetmesinin yanı sıra, özellikle Sahâbe'nin re'y ve içtihatlarına da sıklıkla yer vermektedir. *Re'y* kavramını kullandığı yerlerde bunu, '*sıradan görüş*'ü değil, teknik anlamda sistematik düşüncüyü ifade için kullanır.¹⁹⁰ Kendilerine re'y nispetinde bulunduğu kimseler arasında, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbâs, İbn Ömer gibi Sahâbîler'in yanı sıra, İbn Şihâb ez-Zühri (v.124/742), İbrahim en-Nehaî (v.95/714) gibi Tâbiîn'in önde gelen simaları da bulunmaktadır.¹⁹¹

Öte yandan Şeybânî, re'y terimini ifade eden '*kavl*'(=*görüş*) sözcüğünü re'y'den daha çok kullanmasına karşın, sözünü ettiğimiz bu eserinde, daha kuşatıcı bir kavram olan '*icthâf*' formuna hiç yer vermez.

D-Teklîfî ve vaz'î hükümleri ifade eden terimler:

1-Farz-vacip ayırımı:

Şeybânî, bilinçli olarak *vâcip* teriminin bağlayıcılığının *farz* teriminden daha düşük düzeyde olduğunu beyan amacıyla sözü edilen iki terimi farklı olarak ifade eder.¹⁹² Bu bağlamda vitir namazında kunut okumanın vacip oluşunu, Ebû Hanîfe aracılığıyla *İbrahim en-Nehaî*'den naklen aktararak kullanır.¹⁹³ Kanaatimize göre bu kullanım, daha sonra Hanefî ekolündeki *farz* ile *vacip* kavramlarının ayrı değerlendirilmesine kaynaklık etmiştir.

2-Sünnet ve eş/yakın anlamlı diğer terimler:

İmâm Muhammed, kaynak olması bakımında genel anlamdaki *sünnet* kavramının yanı sıra, teklîfî hükümlerden sayılan '*sünnet*' terimini de İmâm Ebû Hanîfe'nin kullanımına dayandırarak aktarmakta,¹⁹⁴ *mübâh*, *mendub*,

¹⁸⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 212, 225; III, 263.

¹⁸⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 99.

¹⁸⁹ Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, III, 45.

¹⁹⁰ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, IV, 177.

¹⁹¹ Adı geçenlerin bulunduğu yerlerden bazıları için sırasıyla bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, II, 104, 522, 664, 512, 476, 512; III, 35.

¹⁹² Şeybânî, *el-Hucce*, I, 279.

¹⁹³ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 200.

¹⁹⁴ Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 287, 315, 345, 252.

müstehab terimlerine hiç yer vermemektedir. Keza *hasenun*¹⁹⁵, *'estehabbu*¹⁹⁶ ve *'yustehabbu*¹⁹⁷ gibi bağlayıcılığı düşük düzeyde olan kalıplarından birer kez söz eder.

3-Mubah ve ona yakın terimler:

İmâm Muhammed, bu eserinde terki evlâ görülen serbestlikler için kullanılan "*lâ be'se bih*" terimine 133 kez yer verirken, bizzat *câiz* terimini 127 kez kullanmaktadır. *'harâmun lâ yahıllu* tabirini 15 kez; *'halâl*'ı 16 kez; *mekruh*'u 26 kez; onun türevleri olan *'kerihe*'-*'yukrahu*'-*'tukrahu*' kelimelerine ise (sırasıyla 17-61-2 kez) yer vermektedir.

E-Küllî kâideler: (Hukukun Genel Kuralları)

Fıkıhla ilgili çalışma ve araştırmalarda, aynı hükmü taşıyan meselelerin ortak bir kural şeklinde ifade edilmesi yaygın bir uygulamadır. Onun bu eserinde dile getirdiği *küllî kaide* niteliğindeki kurallara şu örnekleri vermek mümkündür.

... "وكل شيء كره أكله والانتفاع به علي وجه من الوجوه فشرأه وبيعه مكروه" "... وكل شيء لا بأس با لانتفاع به فلا بأس ببيعه" ...

"...Yenilmesi ve herhangi bir şekilde kendisinden yararlanılması mekruh olan bir şeyin alım-satımı da mekruhtur...", "...Faydalanılmasında sakınca bulunmayan bir şeyin, satımında da bir sakınca yoktur..."¹⁹⁸

SONUÇ YERİNE

Hanefî fıkıh ekolünün önde gelen müçtehitlerinden birisi olan Şeybânî'nin, mezhebin görüşlerinin sağlıklı olarak tanıtımında önemli katkıları bulunmaktadır. Bu yüzden kendisi, hem Hanefî fıkıh ekolü içerisinde, hem de diğer fıkıh ekollerinin kurucu ve geliştiricisi durumundaki İslam bilginleri nezdinde değerli bir konuma sahiptir. Bu özellikleri nedeniyle onun bireysel ve ilmî hayatının bilinmesi önemlidir.

Şeybânî'nin ilim dünyasındaki bu seçkin yeri ve konumu bizi, -diğer temel İslam bilimlerine katkısının yanı sıra- özellikle onun fıkıh metodolojisini daha yakından tanımaya sevk etmiştir. Şeybânî'nin *el-Hucce* adlı eserinin bu bakımdan yeniden okunması neticesinde yeni sayılabilecek bir takım tespit ve değerlendirmelere ulaşmış bulunuyoruz. Eserde, -*özellikle*- fıkıh ve

¹⁹⁵ Mes. Bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 279, 285, 484; IV, 163, 210.

¹⁹⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 402.

¹⁹⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 269, 381; II, 726; III, 30.

¹⁹⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 771-772.

hadis-fıkıh ilişkisi bakımından önemli belirlemelerin olduğunu müşahade etmiş bulunduğumuzu belirtmeliyiz.

Öte yandan *el-Hucce* adlı eser, bize göre, hem Medine ehliyle yapılan tartışmaları içermesi yanında aynı zamanda Şeybânî'nin fıkıh *metodolojisine* ışık tutan kimi orijinal verileri de içerisinde barındırmaktadır.